

Miquel Tarradell: una lectura contextualitzada de *Nosaltres, els valencians*

«Si ellos, los maestros [Dolç, Tarradell, Reglà], fueron decisivos, o pudieron serlo, se debió a que simultáneamente en el alumnado apuntaba una ansiedad inédita, tanto de “saber” com de “saber otras cosas” y de “saberlas de otra manera”». (Fuster, 1984, 21)

«Trobo elemental arribar a conèixer el país real i no l'inventat». (Tarradell, 1977, 19)

Xavier Ferré Trill⁴⁶
Historiador

CONTEXT

DEMOCRATITZACIÓ DEL CONEIXEMENT

La formació intel·lectual de Miquel Tarradell⁴⁷ tenia com a referent científic l'arqueòleg Pere Bosch Gimpera, definit com a organitzador d'una renovació metodològica assumida (Tarradell, 1961, 1456). El bagatge de Bosch arribà a Tarradell a través del mestratge de l'arqueòleg Lluís Pericot Garcia (1899-1978), gràcies al qual Tarradell tingué referència de l'obra arqueològica de la Mancomunitat i del «republicanisme» arqueològic adscrit a l'òrbita de la Universitat Autònoma de Barcelona. Sota la clandestinitat francofalangista, el jove arqueòleg prengué part en la represa historiogràfica

46. xavier.ferretrill@gmail.com

47. Agraïxo a Eulàlia, Núria Tarradell i Joan Martínez Manent la total disposició i suport en la consulta del fons documental de Miquel Tarradell; a Antoni Rubió Guilleumas el permís per consultar l'epistolari Tarradell - Jordi Rubió (Biblioteca-Arxiu Rubió); a Marta Prevosti les referències bibliogràfiques i l'oportunitat d'haver pogut presentar aquest treball; a Enric Pujol la tramesa de correspondència de Miquel Tarradell a Ferran Soldevila; a Blanca Serra Puig l'accés a l'epistolari del seu pare, l'arqueòleg Josep Calassanç Serra Ràfols; a Brigit Nonó la facilitat per consultar una epístola de Tarradell a Jaume Vicens (Universitat de Girona); a Eulàlia Miret Raspall les referències de Miquel Tarradell (Arxiu Històric de l'Institut d'Estudis Catalans); a Rosa Sanchis les dades complementàries en relació amb l'epistolari de Francesc Giner Peropérez; a Josep Aparici la tramesa de l'exemplar de les XII Jornades d'Estudis de Cullera; a Rosa Gregori i a Isabel Guardiola la microfilmació de premsa de l'època (Hemeroteca Municipals de València); a Santiago Linares (Hemeroteca Municipal d'Alacant) la seva col·laboració; a Irene Manclús la tramesa d'informació de l'expedient de Miquel Tarradell (Arxiu Universitat de València); a Rosa Moreno la referència de les dues informacions referents a Miquel Tarradell a Cullera (Arxiu Municipal de Cullera); a Enric Nogués la tramesa de referències hemerogràfiques (Biblioteca Nicolau Primitiu); a Albert Sánchez Pantoja i Ferran Sanchis Cardona informacions concretes. També agraïxo a Raül Silvestre Diago (Sueca) les informacions del Centre Cullerenc de Cultura. Finalment, agraïxo a Vicent Àlvarez, Carmen Aranegui i Blanca Serra Puig la lectura del text.

Una panoràmica professional de l'arqueòleg, amb una al·lusió a la projecció intel·lectual entre la «generació dels anys seixanta» valenciana, és a Padró, Prevosti, Roca, Sanmartí, 1993, III-VIII.

nacional amb l'assistència a les classes d'Història de Literatura Catalana de Jordi Rubió (1942-1943 - 1945-1946)⁴⁸ i d'Història de Ferran Soldevila (1944-1945), impartides als Estudis Universitaris Catalans (Balcells, 2011, 105 i 111). La pertinença a la Societat Catalana d'Estudis Històrics de l'Institut d'Estudis Catalans, d'ençà del 2-IV-1946 (Balcells, 2011, 123), serví Tarradell per a difondre-hi matèries premonitòries (de cara a la redacció del capítol de la Història del País Valencià) «Les relacions entre Catalunya i el País Valencià a l'època preibèrica» (Biblioteca-Arxiu Rubió i Martin, 2017, 50).⁴⁹ També hi exposà estats de la qüestió: «Panorama actual de l'arqueologia catalana» (30-XI-1963).

Altres fets referencials de Tarradell foren la perdurabilitat de relacions amb arqueòlegs com Josep de Calassanç Serra Ràfols.⁵⁰ Aquest marc condicionà la seva docència i recerca, ja que era conscient que tenia poc sentit sense una projecció social i cultural.

El coneixement científic, en conseqüència, havia de tenir al darrere una visió de síntesi i de crítica, sobretot adreçada al qüestionament de tòpics historiogràfics socialitzats. Pel que feia a l'ús de «Levante (español)» per a la delimitació de l'espai arqueològic valencià, en criticava el to ambigu i despersonalitzador —«por su imprecisión y vaguedad» (1963, 12). Proposava el retorn a la denominació «País Valencià» (1963, 12).

L'arqueòleg s'oposava a les teories sobre l'africanitat de les bases culturals peninsulars. Era conscient —basant-se en les excavacions de l'etapa viscuda al Marroc (1948-1956)— que calia delimitar l'àmbit de les civilitzacions saharianes (Marroc, Tunis i Algèria), que eren «un altre món», i que, per tant, «no es pot parlar d'influències saharianes a la Península». Aquesta idea era difosa no pas exclusivament en ponències científiques, sinó en revistes no especialitzades (1957, 31-36). Tarradell era partidari de tenir coneixement del substrat «genealògic» per a delimitar-ne l'abast: estudiar-ne el marc general però emfasitzant els nodes que dugueren a l'origen medieval. Per aquest motiu, el fil conductor era la influència de les cultures provinents de la Mediterrània oriental, «centre difusor de les primeres grans civilitzacions humanes», i els vincles amb les àrees «germanes» d'Occident, bagatge que projectà a l'època medieval (Tarradell, 1960, 30-31).

Aquest plantejament, però, calia fer-lo públic fugint de la «cultura dels mandarins», pròpia, segons Tarradell, de guetos especialitzats minoritaris. La divulgació dels coneixements assolits derivats de la recerca arqueològica s'havia de fer als indrets mateixos on duia a terme excavacions, com era el poblat ibèric de la Serreta d'Alcoi (1961) o a la comarca de l'Alacantí (1966).⁵¹

48. Des de València, Miquel Tarradell mantingué relació epistolar amb Jordi Rubió i Balaguer. D'aquesta etapa daten tres lletres: 19 de febrer de 1963, 5 d'abril de 1967 i 20 de juliol de 1970. Amb la primera hi tramet el volum *Les arrels de Catalunya*, «un assaig d'estructurar la nostra prehistòria segons la visió actual». De fet, segons recordava Tarradell, aquest llibre va ser llegit a classe (2-VII-1993). A la segona epístola l'arqueòleg valora el referent moral del professor de literatura (vegeu el treball «Notes a l'entorn de Verdaguier», un text inèdit de Miquel Tarradell, 1945), i a la darrera (20-VII-1970) el catedràtic agraeix el condol pel suïcidi del seu fill a València ciutat.

49. La primera conferència a la Societat de la qual tinc coneixement és «El jaciment de Montefrío» (29-III-1947). La conferència al·ludida al cos del text tingué lloc en la sessió de la Secció d'Art i Arqueologia de l'SCEH el 18-III-1957. Es va fer al tercer pis, segona porta, del número 105 de la Rambla de Catalunya, probable domicili de l'advocat Antoni Pelegrí Partegàs. Document consultat al Fons Documental Miquel Tarradell (FDMT) i a l'Arxiu Jordi Rubió i Balaguer (Biblioteca-Arxiu Rubió).

50. Tarradell fou nomenat membre corresponent de l'IEC a la Junta de 17-IV-1961 (*Llibre d'Actes*, vol. 25, acta 23, Arxiu Històric de l'Institut d'Estudis Catalans). El nexa existent entre Tarradell i Serra i Ràfols era, per exemple, col·locar llibres de l'IEC a Tetuan aprofitant l'estada que hi feu el nostre arqueòleg (Serra, 2013, 33-34).

51. El 10-II-1961 Tarradell dissertà —a la Casa de Cultura— sobre «Las primeras civilizaciones agrícolas en la comarca de Alcoy», i el 16-V-1962 ho feu en un cicle sobre prehistòria organitzat pel Museu Arqueològic —el conservador del qual, col·laborador d'excavacions de Tarradell a Alcoi, era Vicent Pascual Pérez (1917-1976). Hi intervingueren Enric Pla Ballester (sotsdirector del Servei d'Investigacions Prehistòriques de la Diputació de València, SIP) i el seu director, Domènec Fletcher. L'arqueòleg hi dissertà sobre «Pueblos prehistóricos al comienzo de la agricultura y la metalúrgia» (*Ciudad. Semanario de in-*

Pel que feia a l'actualització dels coneixements sobre els fonaments romans de la ciutat de València —en commemoració del XXI centenari de la seva fundació—, Tarradell fou invitat —a través de l'històric valencianista democratacrista Robert Moròder— per la Comissió de Cultura de l'Ateneu Mercantil, entitat organitzadora de l'efemèride. El 19-XII-1961 hi dissertà sobre «La fundación de Valencia», on matisà el passat íber de la ciutat, en contrast amb Elx. Hi feu una apreciació sobre el sentimentalisme, el provincianisme i el localisme, actituds que acabaven per oblidar la resta de manifestacions ibèriques del País Valencià (Tarradell, (1961, [1962], 133). Val a dir que una interpretació semblant fou publicada en la col·lecció «Episodis de la Història» de l'editorial Rafael Dalmau, dirigida per Ferran Soldevila. A *La fundació de la ciutat de València* —volum que recollia essencialment l'anterior conferència pronunciada a l'Ateneu Mercantil— advertia, però, que l'esdeveniment havia de ser conegut per la resta dels conciutadans:⁵²

Ja és hora que fem un esforç per conèixer els aspectes històrics —i els altres— de totes les terres de la nostra àrea lingüística. Damunt el coneixement mutu poden bastir-se els nous fonaments d'una unitat d'esperit que avui més que mai necessitem d'una manera absoluta si tots plegats, els del nord i els del sud de l'Ebre, volem sobreviure. (Tarradell, 1962, 6)

Aquest tarannà i criteri situava Tarradell com a intel·lectual, i fou des d'aquesta condició que professà a la Universitat de València. No entenia la Universitat aïllada, apartada, dels canvis socials i tècnics, i no la concebia, sobretot, sense la «vinculació amb el país concret i real». Altrament, deia, es reproduïa «una mena de professor-robot», «uns homes-màquines» adreçats al món tècnic i professional (Tarradell, 1966, 35), corporatiu en definitiva. I afegia:

No podem oblidar que [les universitats de Barcelona i de València] són les universitats dels Països Catalans, i qualsevol problemàtica que es plantegi de cara al futur no pot deixar de racó aquest fet.

Tarradell «traduí», en part, la seva concepció d'universitat en un estat-balanç de la situació social i cultural universitària valenciana, que a la dècada dels seixanta visqué un augment progressiu —una «democratització de la base social»— de la demografia estudiantil a la Facultat de Lletres en un context de canvi social i de transformació del model productiu en procés d'industrialització (Marc Baldó, 1997, 81-84). És en aquest context que el canvi social es vinculà al canvi de paradigma historiogràfic endegat per la història social dels *Annals*. L'article de Tarradell per a la revista *Qüestions de Vida Cristiana* era escrit en aquest context. L'article⁵³ va ser sol·licitat pel director de la publicació, Evangelista Vilanova, a Tarradell. El monjo de Montserrat ho digué al jesuïta valencià, Rafael Muñoz Palacios.

formación. Arte y letras, 389 i 456, 7-II-1961 i 15 i 22-V-1962, p. 1 i 1 i 5). Pel que a fa a la ciutat d'Alacant, Tarradell hi va fer una conferència al Casino el 8-III-1966 en el marc de la inauguració del I Cursillo [de cinc sessions] sobre Arqueologia Alicantina. Ho feu amb el tema «Problemas actuales de arqueología». Arran de la sessió, el diari *Información* l'entrevistà l'endemà perquè explicés l'estat de la recerca de la disciplina: les seves modalitats, metodologies vigents, interès (laboral) de l'arqueologia per a les noves generacions de llicenciats, rellevància de la comarca en el marc de les excavacions mediterrànies i riscos del patrimoni arqueològic davant el bastiment d'espais turístics, aleshores en construcció a la regió. Per a la notícia, vegeu *Información*, 8-III-1966, p. 6; per a l'entreviu, vegeu «Entrevista a Miquel Tarradell», *Información*, 9-III-1966, p. 8.

52. Precisament, una ressenya del llibre en valorava la dimensió nacional respecte al País Valencià. El ressenyador ho assenyalava en resposta a una carta col·lectiva de nous valencianistes a *Serra d'Or* (1961), els quals sol·licitaven atenció a la història de la resta dels Països Catalans. L'estudi tarradellà hi esdevenia «una fita important» (Ventura, 1962, 41).

53. Vegeu la relació de cartes de Muñoz Palacios adreçades a Vilanova (València, 2, 13-I i 15-VIII-1967, 12-I-1968) i de Tarradell a Vilanova (València, 12-I-1968, 3 i 28-V-1968 i 5-VI-1968). Entrevista a Miquel Tarradell (Barcelona, 2-VII-1993).

Muñoz entrà en relació amb Tarradell, escollit pel jesuïta, en creure'l adient per a redactar-ne la temàtica.

El text, adreçat als lectors del Principat, constatava el canvi substancial que havia operat aquella universitat a la darrera dècada des dels vessants demogràfic (augment substantiu de la població universitària), del bastiment de noves facultats (Econòmiques), dels canvis sociolingüístics i del grau de politització. Hi remarcava la conscienciació nacional com a fet de ruptura d'ençà de la postguerra: des del vessant de l'ús de la llengua (inici de consciència lingüística), amb el referent de l'Aula Ausiàs March, el mestratge —formació d'equips de recerca— de professorat arrelat al País, l'elaboració de noves recerques historiogràfiques per part d'estudiants eixits dels seus ensenyaments i, fonamentalment, el grau de descoberta del País Valencià. Precisament, aquest fet —no tant el grau de politització general— era el que sorprenia tenint en compte la despersonalització històrica acadèmica o la seva «manca d'esperit». La reflexió era una crida d'atenció cap a la «incomprensió» amb què aquest nou context era vist pel món universitari de Barcelona. Gairebé a la fi de l'estada universitària, el professor establia una visió global del context sociològic universitari valencià —universitat i país— orientada cap a àmbits receptius del Principat (Tarradell, 1968, 17-25).

Universitat i país: Aula Ausiàs March

Existeix acord pel que fa al mestratge docent de Tarradell al si de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. Creà escola entre llicenciats, on destacaren, entre d'altres, Enric A. Llobregat Conesa (1941-2003), Gabriela Martín, Milagros Gil-Mascarell, Xerardo Pereira-Menaut, Carmen Aranegui (Prevosti, 2011, 358).⁵⁴

Ara bé, fou un mestratge simultani projectat en un espai d'actuació civiocultural —amb un determinat vessant «polític» i sociabilista—,⁵⁵ el qual comptà —per la mateixa capacitat d'identificació (Giralt, 1995, 23)— amb el suport d'estudiants en vies de presa de consciència de país. És així que la primera iniciativa duta a terme per Tarradell fou la participació en l'organització de l'Aula Ausiàs March (1959), conseqüència de l'acte commemoratiu del cinquè centenari del traspàs del poeta gandià. L'arqueòleg hi col·laborà amb un article en un monogràfic periodístic dedicat al poeta.⁵⁶

54. Tarradell, un cop obtinguda la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica (31-I-1956), fou nomenat delegat de zona del Servei d'Excavacions del Districte Universitari de València d'ençà del 14-II-1956. Vuit dies després, el dia 22, prengué possessió de la càtedra. Fou secretari del Servei de Publicacions de la Universitat de València entre el 26-XII-1956 i el juny del 1960. Així, repregué, des del desè volum publicat el 1960 —del qual fou director fins al 1969—, la publicació de la revista del Departament, *Saitabi*. Passà a ser secretari de la Facultat de Filosofia i Lletres (1-II-1963-10-VII-1964). El 19-V-1964 en fou nomenat degà —en substitució de Joan Reglà— després de ser-ne votada la candidatura d'entre una terna de candidats catedràtics numeraris de facultat: Miquel Tarradell (que obtingué 6 vots), Antonio López Gómez (amb 3 vots), Carlos Paris (2 vots) i 2 vots en blanc. La resolució del nomenament fou tramesa al Ministeri d'Educació espanyol, el qual el nomenà per OM del 20-V-1964. En prengué possessió el 16-VI-1964, en dimití formalment abans d'un any (OM del 7-IV-1965) i a la pràctica ho feu el 30 d'abril de 1965. Tarradell anuncià a la Junta de Facultat (*Acta* de Junta, 14-V-1970) que marxava a Barcelona. El nomenament com a catedràtic a la Universitat de València es produí el 23-IX-1970 en el trànsit del seu trasllat docent a la Universitat de Barcelona (segons l'OM del 17-VIII-1970) («Expedients personals», caps 216/4, Arxiu Universitat de València (AUV)).

55. Tarradell ens explicà que, per exemple, a les tertúlies que se celebraven a la ciutat hi havia d'anar molt esparsament («les mínimes possible»). «A València havia de passar desapercbut: tirar la pedra i amagar la mà». Però constatà que assistia a la tertúlia que es feia al «Club Universitario», on coincidia amb Joan Fuster, el músic Vicent Garcés, Sanchis Guarnier, Joan Reglà, Miquel Dolç i estudiants valencianistes. Era el període 1958-1961 (2-VI-1993).

56. Fou en aquest marc que l'arqueòleg col·laborà en el monogràfic del suplement *Valencia* del diari *Levante* amb l'article «Ausiàs March: la cumbre» (Tarradell, 1959, 8). Tarradell situava el poeta com a delimitador en la història moderna del País («adecuación entre la expresión artística y la vida íntima de los pueblos») en fer-ne una projecció que contrastava amb la castellanització de les elits valencianes.

La idea del reconeixement a l'escriptor sorgí en la tertúlia organitzada a casa de qui fou integrant d'Acció Nacionalista Valenciana als anys trenta, Miquel Adlert, i comptà amb el suport actiu d'estudiants de Dret i de Lletres (Fabre, Ribas, 1976, 11). En efecte, Adlert explicava en carta del març de 1959 a Manuel Sanchis Guarner, encara a Mallorca i a punt del retorn a València (Cortés, 2002, 207-208), que l'Aula —fruit de la col·laboració: «l'ànim» dels «jóvens», i «el gran ajut de Dolç i també de Tarradell»— es proposava de tenir com a prioritat «la nostra cultura», «amb un sentit de major projecció a l'exterior, ja que no es tracta d'una cosa merament universitària», i «menys encara de quelcom encarcerat i erudit, sinó vital i esclatant». I, aclaria, «per això volem que siga dels jóvens i per als jóvens». No en va, alguns estudiants contemplaven l'Aula com a «front cultural», és a dir, com a aglutinant dels estudiants valencianistes (Ferré, 1993, 283). Segons un dels estudiants protagonistes de la plataforma, es tractava d'«una tapadora útil per a donar cobertura al nacionalisme en una Universitat amorfa, castellanitzada i sense activitats» (Àlvarez 1994, IV). Tarradell i Miquel Dolç hi exerciren, doncs, una tasca de suport acadèmic i de «supervisió» (Cucó, Cortés, 1997, 173).

Les primeres passes implícites de la plataforma cultural —encara no amb el nom d'«Aula», atès que la idea prèvia era d'organitzar una associació d'«Amics» d'Ausiàs March— es formalitzaren com a «complement i perllongació» dels cursos de llengua i cultura valencianes, endegats el curs 1954-1955 i impulsats pel degà de la Facultat de Filosofia i Lletres, Francisco Sánchez Castañer, i amb docència del filòleg Manuel Sanchis Guarner. Segons especificava Tarradell —en carta adreçada a Joan Fuster (23-II-1959)—,⁵⁷ el projecte «Auzies March» fou empès per Miquel Dolç i «funcionava a tot gas», per bé que la idea —probablement per a evitar represàlies governatives— seria millor que es divulgues oralment. El professor continuava relatant a la lletra esmentada a Fuster els prolegòmens fundacionals de l'Aula:

La setmana passada hi hagué una reunió prèvia a la general a casa de Dolç. Per altra banda, la Universitat s'ha engrescat —o l'hem engrescat— i el dia 3 de març es prepara un homenatge al Paraním que obrirà San Valero (com a [director] dels cursos de llengua i literatura valenciana) parlant amb l'idioma del país. Continuaré jo fent una mena d'elogi d'AM en català i clourà el degà —o potser el rector. S'ha acceptat la idea de vincular els Amics d'AM a la Facultat, perquè [ni] en San Valero ni el mateix Rector! hi han posat dificultats, encara que potser en lloc d'«amics» caldria un altre nom.

La creació final de la plataforma fou pensada per al curs 1958-1959, atès el resultat positiu de la commemoració del V Centenari de la Mort d'Ausiàs March «Homenatge de la Universitat de València», esdevinguda el 3-III-1959 i autoritzada pel rectorat —aleshores encapçalat per José Corts Grau entre el 13-I-1952 i el 31-III-1967. La bona acollida dels actes fou expressada satisfactòriament per la Junta de Facultat de Filosofia i Lletres de 10-III-1959 (*Acta de Junta*, 1959, 9). El catedràtic de llatí i de grec, Miquel Dolç, fou nomenat director de l'Aula (Cortés, 2002, 222).

La inauguració dels actes commemoratius del 3 de març, amb la presència del bisbe de Sogorb (1952-1960) i de Sogorb-Castelló (1960-1970), Josep Pont i Gol —exponent de la defensa de la llengua a l'Església dels valencians—, significà un referent determinant —després de la fi de la guerra dels tres

57. La relació entre ambdós fou de primera hora: dos mesos després del començament de l'estada de Tarradell a València. La primera lletra coneguda de l'arqueòleg a Fuster (17-V-1956) explica que feia dos mesos de la seva residència a València, la qual permetria, en principi, d'estar en contacte amb els amics literats valencians». La sèrie epistolar és consultable a la Sala de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya.

anys— en l'ús públic de la llengua en una iniciativa que es projectà enllà del clos acadèmic.⁵⁸ Julián San Valero i Tarradell en feren el discurs de presentació en valencià al paranimf de la Universitat el 3-III-1959. L'arqueòleg ho feu amb la conferència «Elogi d'Ausiàs March», que prèviament es preparà amb pàgines escollides d'Ausiàs March, edició a cura del filòleg Pere Bohigas i Editorial Barcino (1959).⁵⁹ La dissertació tarradelliana —introduïda amb un esbós biogràfic del poeta— en destacà la dimensió valenciana, poètica i moral. Aportà la visió del gandià com a síntesi de la davallada de l'edat mitjana i de l'auge del Renaixement. L'exposició serví substancialment per a destacar-ne la fidelitat a la llengua, ans, segons el professor del Principat, exemplificà el pas del conreu poètic en llengua d'oc —consuetudinària en el món del trobadors— al català. Aquest fet fonamental serví, segons Tarradell, per a «trençar definitivament aquest procés». I afegia un comentari «subliminal»: «Ell [Ausiàs] sabia bé que es poden dominar diverses llengües, però que només usant la pròpia hi ha possibilitats de fer una autèntica obra de creació literària» (Tarradell, [1959], 7). La reivindicació lingüística del poeta fou destacada per articulistes valencianistes com Martí Domínguez (1959, 1) en destacar l'al·lusió de Tarradell: «triar» (una llengua, o no) i «trair»(-la). Fou una dissertació clau que tingué una funció molt destacada a l'hora de plantejar la fundació de l'Aula Ausiàs March.

L'arqueòleg tingué un paper destacat en l'existència de l'Aula. De fet, el 28-II-1959 Joan Fuster escrigué a Tarradell sorprès «de veure que la Universitat de València s'adhereix tan adequadament a la commemoració ausiasmarquiana: és una cosa que haurem d'agrair als «forasters», que —n'estic segur— en sou els promotors». Afegia que assistiria als actes inaugurals del dia 3 de març. I en una altra lletra, també inèdita, emetia la impressió —amb un caient d'optimisme— del parlament de Tarradell i descrivia l'impacte de la jornada commemorativa:

Sueca, 3-III-1959

No vull deixar que s'acabe el dia A[usiàs] M[arch] sense reiterar-te la meua més cordial felicitació pel teu parlament d'aquest dematí a la Universitat. Has dit el que calia i ben dit, molt ben dit. Ja vas veure —o sentir— l'ovació insistent de l'auditori: tots n'estaven contents, entusiasmsats. La cosa no tenia precedents a València. L'acte, en general, quedà força bé. Fins i tot el teu degà [Francisco Sánchez Castañer] no va dir més bestieses de les previsibles. I el rector [José Corts Grau], l'inefable «magnífico», potser es quedà una mica sorprès de la quantitat de gent i de[l] clima que hi havia al Paranim[f]. Això és bo. Bé. Ja ens veurem pròximament per parlar una mica de l'«Aula».⁶⁰

58. Segons Tarradell, fou la primera vegada després del 1939 que s'hi emprava públicament el valencià. Precisament el que representava l'ús de la llengua a l'acte commemoratiu va ser destacat pel periodista de qüestions econòmiques i valencianista Vicent Ventura (amb el pseudònim de «Juan/Joan Llorens»). Remarcava el valor que tenia que «gentes inteligentes y esforzadas», que podien divulgar la seva obra en castellà, ho fessin en valencià. Que l'anessin, doncs, «sacando de semejante prisión». L'esdeveniment per realitzar simbolitzava la projecció que hauria de tenir el País Valencià («universalización de nuestra particularidad») en el concert dels pobles peninsulars a fi de vèncer el «mimetismo provinciano». El fet econòmic («Las naranjas»), segons Ventura, no era suficient per a internacionalitzar el País. Calia, sobretot, «una cultura y todo lo que ella representa» (Llorens, 1959, 3).

59. Lletra de Tarradell als seus pares, Francesc Tarradell i Maria Mateu (València, 20-II-1959) (FDMT). La resta de les intervencions de l'homenatge anà a càrrec del professor Julià San Valero, que també parlà en valencià: «València i la Universitat». Hi recitaren poesies d'Ausiàs —comentades pel poeta Xavier Casp—, Ramon Pelegero, Josep Alarte i Josep Lluís Galindo: «Elogi a Teresa», «Cant de mort» i «Cant espiritual». El degà de la Facultat de Lletres, Francisco Sánchez-Castañer hi parlà, en castellà, sobre la influència del poeta en la poesia renaixentista espanyola. Clogué l'acte el rector de la Universitat, José Corts Grau, que en tractà el pensament. Hi ha una síntesi de l'esdeveniment a «Valencia honró ayer la memoria de Ausiàs March», *Levante* (4-III-1959). La síntesi de l'argumentació de Tarradell prové del mecanoscrit de la conferència inèdita «Elogi d'Ausiàs March», 8 ff [1959], carpeta «Poesia» (FDMT).

60. Lletres respectives de Joan Fuster a Miquel Tarradell (Sueca, 28-II-1959 i 3-III-1959, FDMT). Els claudàtors són d'XFT. Fuster mateix intervingué el 18-XI-1960 en una sessió de l'Aula al Saló de Graus de la Facultat de Filosofia amb el tema «Tècnica, civilització i masses».

Aquell mateix dia 3 Tarradell també expressava als seus progenitors la satisfacció dels assistents a l'acte i la bona acollida de la seva intervenció: «Paranimf ple del tot d'estudiants i gent de fora. Sembla que el meu discurs ha agradat força». I afegia, pel que feia a la condició pública de la llengua: «Sembla que és la primera vegada de la història que s'ha parlat català al Paranimf de la Universitat de València. En la història de la Universitat de València el dia d'avui ha sigut molt important».

Dos dies més tard (lletra de 5-III-1959) Tarradell, més escèptic, contestava la carta de Fuster. Hi expressava l'opinió sobre l'acte i algunes hipotètiques reaccions que se'n podien esperar. Calia anar, doncs, amb previsió pel que feia als temes a tractar a l'Aula. La lletra de Tarradell esdevenia reveladora del futur més immediat:

No crec que [Tarradell] fes més que el que hauria fet qualsevol de nosaltres, perquè, una vegada embarcades les «autoritats» acadèmiques (naturalment perquè no sabien de què anava), hauria estat idiota no aprofitar l'ocasió. Vaig procurar de passar la corda fluixa per no alarmar massa i no destruir abans d'hora les possibilitats de l'Aula, que, potser més important que l'acte d'un dia, eren una qüestió de continuïtat. No sé, però, com anirà. Tinc la sensació, com tu mateix, que el rector està escamnat. Des d'ara haurà après de malfiar-se de gent en principi tan innòcua com un professor d'arqueologia. Moltes coses el sorprendrien. Això em fa témer pel futur. Tampoc veig clara la carta que voldrà jugar San Valero. Crec que més que mai convé començar amb temes poc alarmants.

Un cop fetes les activitats culturals del curs 1958-1959, es dugué a terme la redacció del document fundacional de l'Aula, rubricat el 2-XI-1959 per Julián San Valero, Miquel Dolç i Miquel Tarradell.⁶¹ Segons l'arqueòleg, la col·laboració de San Valero fou «molt difícil», atès que signà aquell document «amb moltes reticències», i «després no hi va intervenir mai». L'objectiu de l'Aula era, segons la «Memòria» fundacional que en justificava la creació, tenir en compte el desig d'estudiants que volien «conocer más a fondo, dentro del más amplio campo de la cultura española, las características y circunstancias peculiares de la cultura valenciana» [i] «la lengua, la literatura, la historia, la geografía, el arte y el folklore de nuestra tierra» (Ferré, 1993, 281-283). Segons Tarradell, el nom d'«Aula Ausiàs March» fou degut a Manuel Sanchis Guarner (1993).

Entre les activitats programades, l'arqueòleg hi pronuncià, el 28-I-1960, una dissertació en el marc de la sessió de reconeixement del poeta, hel·lenista i crític literari Carles Riba en ocasió del seu traspàs (1959). El tema que desenvolupà fou «Carles Riba en el nostre temps».⁶² Volia tractar aspectes de l'etapa d'autonomia universitària republicana que visqué Riba, o del poeta traspasat com a guiatge dels joves escriptors. Centrà la intervenció en el Riba «bandera», «símbol» cívic, és a dir, en el vessant d'intel·lectual «durant els darrers vint anys». Segons Tarradell, aquest fet, i el seu silenci, feu que el poeta esdevingués referent polític, atès que el seu exemple convertí l'autor de *Per comprendre* en «home públic».

61. En sessió de Junta de la Facultat de Filosofia i Lletres (7-XII-1959) l'Aula fou considerada «extensió de càtedra» (*Acta de Junta*, 11), cosa que n'incrementava la cobertura de suport acadèmic. El dia 10-XII-1959 el text de la seva fundació fou aprovat per la Junta de Govern de la Universitat de València.

62. A més de Tarradell, intervingueren a l'acte el poeta Xavier Casp («Entorn de la poesia de Carles Riba») i Miquel Dolç («Carles Riba i el món clàssic»). Clogué la sessió una lectura de poemes de Riba a càrrec del futur historiador, Alfons Cucó Giner.

Orientà la dissertació enllà del culturalisme i de l'esteticisme, conscient que la reflexió havia de servir d'exemple a la nova generació d'estudiants valencians:⁶³ remarcà que l'escriptor «fou *politicon*», «un intel·lectual *engagé* en la salvació dels més alts valors de la ciutat, de la nostra geogràficament petita però perdurable ciutat». Per això, segons el conferenciant, l'enterrament del poeta esdevingué un seguici de «milers de joves», assistència parangonable, segons el conferenciant, als sepelis de Verdager, Maragall o Guimerà.⁶⁴ La impressió que causà l'acte —i en concret el parlament de Tarradell— fou grata, segons que comentava als seus familiars paterns en lletra (29-I-1960):

Ahir vam celebrar a l'Aula Ausiàs March la commemoració de C. Riba. [Hi] parlaven Dolç, Casp i jo. Sembla que la meua intervenció «Riba en el nostre temps» va agradar molt [a] la gent, que eren força perquè Riba atreu molt. Fins i tot vingueren [de] fora de València.

L'acceptació de la dissertació tarradelliana degué explicar-se pel to i les facetes extraliteràries que hi evocà com a exemple de vocació pública de l'escriptor. Un any després publicà, a la revista *La Caña Gris*, fundada i dirigida per l'estudiant i filòsof Jacobo Muñoz (1942-2018), el poema elegíac —l'original del qual fou escrit a Mallorca el 13-VII-1959 en ocasió del traspàs de l'intel·lectual— «Ahir morí Carles Riba» (Tarradell, 1961, 7).

Des del vessant historiogràfic —i tenint en compte els interessos de formació dels estudiants—, Tarradell tingué ascendent (funció d'«home pont») per Vicens Vives pel que feia al seu creixent interès per la situació del País Valencià. L'arqueòleg «interessà», «va introduir» Vicens en la qüestió valenciana: «El vaig assabentar que havia sortit una gent; que hi havia uns historiadors». Fou així que l'historiador gironí va escriure l'article «Presència valenciana» per a la revista *Serra d'Or*.⁶⁵

En un altre ordre de coses, escrigué a Jaume Vicens en el context de preparació d'una contribució seva sobre prehistòria a la col·lecció de «Biografies dels Catalans», endegada per l'historiador gironí. Li proposà de desplaçar-se a València per fer una conferència a l'Aula, fet que no s'esdevingué arran del traspàs sobtat de l'historiador el maig del 1960. Tarradell, amb tot, li suggeria, l'octubre de 1959:

Li recordo que ens agradaria molt que quan vingués a València i donés una conferència, en català, a l'Aula Ausiàs March, que tenim [en] funcionament a la Universitat. El tema no és massa important. Es tracta més que res d'una presa de contacte, encara que convindria que fos sobre alguna cosa viva, ja que la majoria dels assistents no són historiadors.⁶⁶

En ocasió de la mort de l'historiador, Tarradell (amb «Jaume Vicens, home»), Joan Reglà (amb «Vicens i Vives, historiador») i l'aleshores estudiant Alfons Cucó (amb «El professor Vicens i la nostra

63. Tarradell intuïa l'esperit renovador que podien infondre aquells estudiants. Explicitava epistolàriament a l'arqueòleg Lluís Pericot (Tetuan, 2-VIII-1959): «Mentrestant, la Facultat [de Lletres de la Universitat de València] ha fet un gran canvi. Ara tenim un equip jove i majoritari, [que] domina la Facultat, amb ganes de fer coses i que està en el moment inicial de canviar alguns aspectes de la vida científica valenciana, dominada ara per la gent local, de poca talla fora alguna excepció com el S[ervicio]I[investigaciones]P[rehistóricas]». (claudàtors d'XFT)

64. Guió de la conferència de Tarradell: un full manuscrit (anvers i revers) (1960) [FDMT].

65. Entrevista a Miquel Tarradell (Barcelona, 2-VII-1993).

66. Fragment de la lletra de Miquel Tarradell a Jaume Vicens Vives (Universitat de València, 15 d'octubre de 1959). Era la resposta a la de Vicens (sense localització), datada el 6 d'octubre de 1959. Ambdues lletres tractaven sobre la proposta de redacció (de Jaume Vicens a Miquel Tarradell) d'un original, inicialment amb el títol «prehistòria catalana», que havia de ser el volum «zero» de la sèrie de les «Biografies Catalanes». Tarradell n'encarregà l'estiu de 1962 amb el volum resultant *Les arrels de Catalunya*. Fons Jaume Vicens Vives (Universitat de Girona).

responsabilitat») intervingueren en un «Homenatge» a l'historiador gironí organitzat per l'Aula (20-I-1961). Tarradell hi destacà, a més de la capacitat historiogràficament innovadora, la «preocupació» pel País Valencià arran de l'article «Presència valenciana» (Codonyer, 1961, 9).

La participació de Tarradell a l'Aula Ausiàs March esdevingué un puntal, i explicitava la vocació de servei en marcs altres que els de l'arqueologia. Comptat i debatut, el vessant cívic rellevant de l'Aula fou destacat per Joan Fuster: «Els observadors de mena escèptics, com ara jo, van tenir-hi ocasió de renunciar per un moment a llur habitual desconfiança en el futur cultural del país» (Fuster, 1960, 34). Les bases de la dimensió civil de l'arqueòleg al País Valencià estaven posades.

Una dimensió civil

La funció de divulgació historiogràfica enllà del claustre universitari el dugué a participar en el I Cicle de Conferències sobre Història de València, organitzat per la Joventut Valencianista al si del Rat Penat. En aquestes sessions Tarradell tractà, el 6-IV-1960, sobre els «Orígens de la ciutat de València» (s/a, 1960, 34), tema que no servia per a determinar una valencianitat remota, però sí que era útil per a contrastar els materials localitzats als fonaments de la ciutat i incidir en els seus orígens romans com a referent. La premsa encapçalà significativament aquesta conferència —i el cicle— destacant un «arreatamiento de labores intelectuales nacidas de autores de neto signo valenciano» («Auditor» [pseud.], 1960, 9). Afegia que els organitzadors varen saber «bien escoger a sus mentores». Era un senyal de certa irradiació d'activitats nacionalitzadores a fi de cercar referents antitètics respecte dels representats per la mentalitat de sucursal.

Val a dir que el cicle el clogué un altre professor del Principat, Joan Reglà, que aleshores impartia docència d'Història Moderna a la Universitat Literària de València. El 25-V-1960 tractà sobre «Les Germanies». ⁶⁷ Tarradell tornà a divulgar el tema, ara al conjunt del País Valencià, en una intervenció a l'Aula Ausiàs March sobre «Els orígens històrics del País Valencià» (Mira, 1962, 61). ⁶⁸

No tot es reduïa, però, a divulgar aspectes històrics fundacionals. Tarradell també formà part de jurats literaris a la taverna Casa Pedro, regentada per Xavier Marco. ⁶⁹ El 16-X-1960 participà —com a «cobertura» acadèmica— en els actes al voltant de la celebració a Llíria del I Aplec —«de coneixença, d'amistat, de germanor»— de la Joventut del País Valencià, concentració valencianista organitzada conjuntament per estudiants i per la Joventut Nacionalista que s'aixoplugava al Rat Penat. Hi dissertà sobre cultura ibèrica en visitar el poblat (iber) de la vila. La iniciativa s'emmarcava en la voluntat —tal com proclamava la «crida»— de concebre «la valencianitat amb força de contemporaneïtat exigent [...], [pel] recobriment de la personalitat del país valencià [...], les nostres possibilitats [de] cara a la nova Europa» (1960, 44).

Ens consta, d'altra banda, que entre la seva documentació personal hi ha un document fundacional del sindicat d'estudiants Associació Democràtica d'Estudiants Valencians (novembre, 1960), el

67. Segons el fulletó *I Cicle de Conferències sobre Historia de València*, Joventut del Rat Penat, València, Impremta Lleonart. La resta de sessions del Cicle foren igualment representatives pel que feia a l'orientació: Domènec Fletcher: «València en la prehistòria», 30-III-1960 i Miquel Batllori: «València en la història de la difusió de les idees de Ramon Llull», 18-V-1960.

68. Sabem que l'informant era Joan-Francesc Mira perquè sotasignava una lletra que trameté a Max Cahner (València, 14-II-1962). Hi assabentava dels actes culturals universitaris celebrats a l'Aula Ausiàs March per a la revista *Serra d'Or* (fons epistolar de Max Cahner, consulta: 8-III-1990).

69. Tarradell formà part d'un jurat per a avaluar la millor narració curta de caire humorístic. Era format, a més, per Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Josep Iborra i Vicent Ventura Beltran (imprès «Bases del Concurso Literario “Casa Pedro”», «Valencia, enero de 1960», FDMT).

primer sindicat universitari (valencianista) alternatiu al SEU després del 1939. Constituïa un altre indicatiu que el vincle de l'arqueòleg amb una nova generació nacional no era pas episòdic. Pel que feia al compromís de Tarradell, l'aleshores estudiant Vicent Àlvarez —director de la revista de la Cambra Sindical de la Facultat de Dret, *Diàleg*— evoca que, quan aquest portaveu sofrí una prohibició a l'hora d'imprimir aquest document amb la «màquina de la delegació d'alumnes de la Fac[ultat de Lletres]», «ens facilità la que hi havia al seu seminari [Laboratori d'Arqueologia] i al local. Sempre ens va donar suport i ajudar».⁷⁰

Prova de la relació amb el grup d'estudiants valencianistes universitaris és que el docent escrigué per al segon número de *Diàleg* «El descobriment d'Europa». Hi tractava un tema, aleshores ben actual —la construcció europea, que, segons Tarradell, fou iniciada després de la guerra dels Trenta Anys. Hi defensava que, enllà del fet polític, hom estava davant un «descobriments moral» basat en el fet que enllà dels estats existents existia el projecte d'una «comunitat moral», la viabilitat de la qual demanava una revisió historiogràfica que qüestionés l'ahistoricitat dels estats. Segons Tarradell «els historiadors del segle XIX són en bona part responsables de la situació mental que privava de veure el fet europeu». L'article, en conseqüència, apel·lava a la responsabilitat d'aquella generació d'estudiants que «ara viuen» i que «tindran moltes coses a dir», amb el propòsit de bastir una unió real. «I com que els fets s'aguanten sobre les idees, de la concreció del sentiment comunitari de civilització depenen les possibilitats pràctiques del futur europeu» (Tarradell, 1961, [3]). Tarradell s'adreçava a la generació universitària perquè fos el subjecte de noves idees per a assolir una comunitat assumida enllà de les superestructures estatals.

La projecció de l'arqueòleg, però, començava d'irradiar territorialment. El 30-XII-1960 l'Ajuntament de Cullera decidia dedicar un carrer seu a Miquel Tarradell, acte que es dugué a terme el 22-I-1961. L'homenatge reconeixia la tasca en les excavacions al fortí romà de l'espai del tómbol de l'illa dels Pensaments, a prop del Far de Cullera. Foren iniciades a la tardor del 1955 per Enric Pla, Domènec Fletcher, en representació del Servei de Prehistòria de la Diputació de València (SIP), i per Miquel Tarradell, i foren continuades el 1957 (Silvestre, 2020, 2). Com explicitava Tarradell en lletra als seus pares (9-I-1961):

La cosa [el reconeixement] s'arriba a entendre una mica perquè no sols deuen comptar-hi (m'imagino) les excavacions, sinó certes simpaties que tinc a València per coses que no són estrictament d'arqueologia i que començaren quan els discursos d'Ausiàs March.

L'afirmació no era extemporània. Com hem vist, l'Aula Ausiàs March definia una línia de demarcació quant a la dignificació de la llengua del País a la Universitat, a més d'impulsar una dinàmica cívica, parapolítica, que s'anava fent extensiva entre agrupacions de l'estudiantat.

Tarradell, en lletra (16-I-1961) al cronista oficial de Cullera —president del Centre Cullerenc de Cultura (fundat el 1957) entre el 1958 i el 1964— Francesc Giner Perepérez (Silvestre, 2020, 2 i 8), intuïa encertadament que la iniciativa en partia (hi «deu haver jugat un paper preponderant»). L'homenatjat destacava de l'acte —«allò que realment hi ha és una compenetració valenciana»— que prengué el caire d'íntim necessari per a mantenir «tot el sabor autòcton». Aquesta dimensió fou destacada en el comentari del reconeixement que Tarradell adreçà als pares en lletra del 23-I-1961:

70. Testimoniatge de Vicent Àlvarez Rubio (correu electrònic, 2-I-2020).

Vaig anar-hi amb els dirigents de l'Aula Ausiàs March (Reglà, Dolç, Sanchis Guarner i Casp), que eren els únics invitats de fora. Jo els vaig dur amb l'auto. Abans de dinar vam fer la inauguració, que consistí en unes paraules de l'alcalde [...]. La placa diu «Carrer del Doctor Tarradell», en català. Després va haver-hi una petita traca [...]. Èrem casi la trentena [...]. Amb molts discursos, tots amb una gran empremta valenciana, amb allò que de les Alberes a Elx tots som un.⁷¹

Precisament, Joan Fuster es referí, en un article a *Destino*, al reconeixement cullerenc de Tarradell. En valorà l'acte i n'emmarcà el sentit destacant que l'arqueòleg era valorat no tan sols pel seu treball científic, sinó per la seva «calidad humana» i de «proyección digamos civil», les dues característiques del professor que afavorien un mestratge. A més, però, en remarquè la contribució local i comarcal, cosa que feu pensar a l'assagista en un cert aire «renaixencista» de l'esdeveniment, alhora que concloïa que el to venia a evidenciar «sesenta o setenta años de retraso que los valencianos llevamos en el campo de nuestra recuperación» (Fuster, 1961, 30). La revista *Valencia Cultural*, dirigida per l'advocat Vicent Badia Marín (1919-1995), també assabentà del fet. El portaveu de les activitats de l'associació Cronistes del Regne —i de les iniciatives de plataformes lingüístiques i culturals favorables a la conservació del patrimoni històric i a la unitat de la llengua— n'inclogué una ressenya, a càrrec de l'integranent del Centre Cullerenc de Cultura, impressor i periodista Costa Altur (1961, 11).

Un any més tard la projecció civil de Tarradell es produí en l'assistència —segons que comentava als pares (lletra, 4-III-1962)— a la I Ruta Universitària. El tema que s'hi debaté fou «Home i societat», i s'hi feu el recorregut entre Lliria i la Cartoixa de Portaceli. Fou convocada pels estudiants valencianistes per als dies 3 i 4 de març de 1962. També hi assistiren l'assagista Joan Fuster, Vicent Ventura i mossèn Josep Ballarín, integrant del grup Crist-Catalunya, conegut per alguns d'aquells organitzadors arran del viatge que feren al Principat per Pasqua del 1960. El docent també assistí a la II Ruta (3-IV-1963), on es debaté sobre «Universitat i societat». El recorregut, comprès entre Xàtiva, Barxeta i la Valldigna, comptà també amb l'assistència de Fuster (lletres, 29-III/1-IV-1963).

Les vinculacions de Tarradell amb la Casa de Catalunya foren rellevants, sobretot perquè foren el detonant del control governatiu. Tarradell hi entrà en relació amb l'aleshores secretari, Santiago Ninet (1924-1986), en uns moments en què l'entitat es trobava, segons el professor, en un estat «molt ensopit. Tenia molt poc interès. No tenia cap relació amb els joves estudiants valencianistes. No els vaig dur mai a ballar-hi sardanes» (1993). L'associació demanà a Tarradell que formés part de la Junta com a vocal-bibliotecari. La incorporació de Tarradell a la Casa es produí en una conjuntura de modernització i relleu, de la qual fou un dinamitzador referent.

L'arqueòleg, doncs, formà part de la comissió organitzadora d'una exposició —segurament per a la Diada de Sant Jordi de 1963—⁷² sobre «Editorials dels països de la nostra llengua». També fou en aquest centre que el dia 8-V-1963 —en activitat organitzada, segons Fuster, pel secretari de la Comissió de Cultura, Ninet (Fuster, 1988, 60)— l'arqueòleg departí sobre «Nova cançó catalana» a través de l'audició de discos dels Setze Jutges: Remei Margarit, Josep M. Espinàs, Miquel Porter i Delfi Abella. Clogué la vetllada una actuació del cantant Raimon, el qual Tarradell donà a conèixer a Joan

71. El nomenament del carrer és al *Libro de Actas del Ayuntamiento. Pleno*, acta municipal número 24 del 30-XII-1960, p. 41, vers. AMC/2.1/L-111, Arxiu Municipal de Cullera (AMC). Les dades d'alguns dels assistents a l'acte —Xavier Casp i Sanchis Guarner (València), Joan Fuster i Fermí Cortès (Sueca) i el lingüista canadenc Joseph Gulsoy— i de la correspondència entre Francesc Giner i Tarradell són a Rosa Sanchis (2015 [2017], 80, 82-84). La lletra als pares de Tarradell és al FDMT.

72. La comissió nomenada per a endegar l'activitat era formada per Joan Reglà, Miquel Tarradell, Miquel Dolç, Manuel Sanchis Guarner, Emili Beüt Belenguer i un representant de la Comissió de Cultura de la Casa de Catalunya (carta de Casa de Catalunya, s/d, col·lecció particular).

Fuster.⁷³ Segons podem saber per la lletra de Miquel Tarradell als seus pares (10-V-1963), hi assistí prou públic, sobretot per l'actuació de Raimon: «Diuen els directius que no havien vist tanta gent ni el dia del bisbe».⁷⁴

A causa d'una renovació de junta, Tarradell fou designat bibliotecari de la Casa de Catalunya. Aquest fet comportà que el governador civil de València, Antonio Rueda Sánchez-Malo, en vetés el nomenament. En conseqüència, Tarradell dimití el càrrec de degà, ja que creia que si no podia exercir aquella vocalia tampoc no podia representar un deganat. Tarradell comptà amb el suport de la Junta de la Casa de Catalunya, una delegació de la qual, representada entre d'altres per Joan Fuster i el president de l'entitat, l'empresari de la indústria de transformació de la fusta Salvador Vilarrasa (Besalú, 1889 - València, 1970), anà a veure el governador civil. Aquest els expressà, segons assabentava l'assagista en lletra adreçada a l'economista Joaquim Maluquer (Sueca, 22-III-1965), que «aquí a veces se

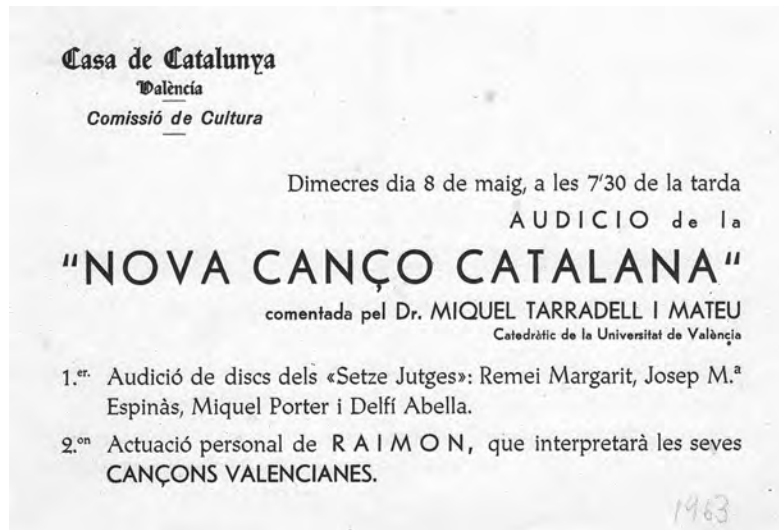

FIGURA 1. Targeta de convid: dissertació de Miquel Tarradell sobre la Nova Cançó a la Casa de Catalunya de la ciutat de València el dia 8 de maig de 1963.

73. La relació inicial entre Tarradell i Ramon Pelegero era de professor i alumne a la Facultat. A través d'una amiga de l'estudiant xativí, Gabriela Martín, el futur Raimon actuà a casa de Tarradell en la vetllada del 24-I-1963, celebrada a casa del professor, al segon pis del número 21 del passeig de la Petxina (lletra als pares, 25-I-1963). Raimon —concebut per l'arqueòleg com «el valencià que canta les seves cançons»— hi interpretà les quatre composicions inèdites del que seria el seu primer disc a la casa discogràfica Edigsa: *Al vent, La pedra, Som i A cops* (CMN, 14, 1963). L'avinentesa fou que «va venir l'hora de les cançonetes: *Les feulles mortes* [...] i de cop va i s'engega a cantar *Al vent*». La sessió serví perquè Tarradell en parlés a Joan Fuster. Posteriorment —i per mediació de Tarradell, el qual assabentà Vicent Ventura i Joan Fuster— el cantant actuà al bar Casa Pedro de la ciutat de València. Fou en aquest indret que Eliseu Climent inventà el nom «Raimon» (Tarradell, 1993).

Ens consta que Tarradell assistí a l'«Homenatge a Raimon», que tingué lloc al Teatre Principal de València (29-XII-1963) (FDMT). Seria la primera actuació pública del cantant en un teatre de la ciutat. L'acte fou presentat per l'organitzador de la primera llibreria catalana a la ciutat valenciana, Emili Boils i Coniller. Hi actuaren, també, un conjunt de jazz, Josep-Lluís Galindo i Els Quatre Z.

74. Tarradell al·ludeix a la conferència de Josep Pont i Gol el dia 27-IV-1963 en commemoració de la Diada de Montserrat: «El Concili Ecumènic, esdeveniment d'avui».

juega a la libertad. Pero si de mi dependiese, ese señor [Tarradell] no sería decano de la Facultad de Letras» (Fuster-Maluquer, 2005, II, 131-132).⁷⁵

A banda, però, d'assumir el càrrec de bibliotecari, el probable detonant de la dimissió fou el fet que Tarradell signà amb Vicent Ventura i Joan Fuster, entre d'altres, la «Carta de los 1161 trabajadores, intelectuales y estudiantes al Ministro de Información y Turismo».

El document anava adreçat al ministro d'aleshores, Fraga Iribarne, en demanda de la llibertat d'associació, el dret de vaga, la llibertat d'informació i expressió i la llibertat d'estudiants detinguts. Eren signatures arran de la repressió soferta pels estudiants en el marc de l'organització de la I Assemblea Lliure d'Estudiants de València el març de 1965 (Boletín Informativo, 1965, 1-3).

El procés de veto i dimissió fou descrit epistolàrment el 26-III-1965 per Tarradell a Lluís Pericot,⁷⁶ el qual havia estat catedràtic d'Història Moderna i Contemporània a la Universitat de València (1927-1933). Li explicava les consideracions del Govern Civil, car temia que la Casa de Catalunya esdevingués, amb el nomenament de l'arqueòleg, «un centre filocomunista i separatista».

Dimarts, dia 23 de març, Tarradell expressà verbalment al rector José Corts Grau la voluntat de dimidir el càrrec de degà i l'endemà, dia 24, li ho expressà en carta i per ofici. La dimissió de Tarradell comportà la solidaritat de la Junta Extraordinària de Facultat, la qual, el 25-III-1965, fou rebuda pel rector i tot seguit es reuní «enmig de gran expectació». Tarradell també fou defensat per l'Assemblea Lliure d'Estudiants, que elevà protesta per ingerència del governador davant el rector (Giralt, 2000, 192). Segons Tarradell, en tot l'esdeveniment «el rector es portà molt bé», mentre que explicava a Pericot que «avui [dia 26] hi ha la magna concentració d'estudiants, també de solidaritat, de manera que diversió no en falta». El motiu de la carta era que Pericot «expliqués el que passa als companys de Barcelona».

L'arqueòleg també se solidaritzà —amb la majoria absoluta de la Junta de Facultat de Lletres (3-II-1967)— en favor de la democratització universitària i en suport dels estudiants reprimits políticament en l'avinentsa de la preparació de la Reunió Coordinadora Sindical Estatal per celebrar a València (Rodríguez Tejada, 2009, II, 92).

En aquesta etapa Tarradell també signà el significatiu manifest «Més de 20.000 valencians» (1965): «seguint les directrius del concili II del Vaticà», «demanen l'ús de la seua llengua als actes religiosos» (en la missa, en la predicació i en l'ensenyament del catecisme). Fou una campanya impulsada pel conjunt dels sectors valencianistes i impulsada pel militant d'Unió Democràtica del Poble Valencià Vicent Miquel i Diego. Abastà tot el País i tingué ressò significatiu a Castelló de la Plana, on fou socialitzada pel Grup Castellonenc d'Estudis en forma d'enganxada de cartells i de distribució de propaganda.⁷⁷ En aquesta conjuntura l'arqueòleg també rubricà un altre manifest col·lectiu en solidaritat

75. Tarradell, de tota manera, era conscient que si es produïa la seva elecció com degà ho seria malgrat que «políticament jo no els agradi prou» (lletra als pares, 18-V-1964). En canvi, Tarradell gaudia de popularitat entre els alumnes i els treballadors de la Universitat. La seva votació per a degà «ha caigut molt bé entre alumnes i personal de la casa (secretàries, bidells, etc.). Això sempre resulta simpàtic, encara que no me'n facin» (lletra de Tarradell als pares, 22-V-1964). L'en feren, per bé que Tarradell tenia raó: no queia bé a la jerarquia governamental.

76. No fou casual, doncs, que Tarradell fes la presentació del monogràfic en reconeixement de la tasca de Pericot al capdavant del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València, del qual fou fundador. La publicació del conjunt de recerques que hi foren aplegades metaforitzava la continuïtat i renovació metodològiques de l'empremta de l'arqueòleg del Principat en un context definit oportunament per Tarradell com «un renacer cultural de este País Valenciano» (1969, s/p). Semblava com si dues èpoques coincidissin.

77. A més, el Grup Castellonenc d'Estudis distribuï mil dos-cents exemplars del cartell, en dimensió foli, entre el teixit comercial, associatiu i cultural castellonenc (correu electrònic d'Albert Sánchez Pantoja, Castelló de la Plana, 21-I-2020).

amb el bandejament de l'abat Montserrat, dom Aureli Escarré. Fou donat a conèixer l'abril del 1965 i fou signat per intel·lectuals de les capitals de tot el país: Barcelona, Ciutat de Mallorca i València.

La darrera dada sabuda del compromís intel·lectual tarradellà que he pogut constatar és la intervenció en la comissió organitzadora de l'homenatge a Joan Fuster en ocasió de publicar-se'n el volum I de l'obra completa. Després d'ajornar-lo (es tenia pensat de dur-lo a terme el 25-V-1968), va tenir lloc el 8-VI-1968 a l'Ateneu Mercantil, del qual era president el democratacristià Joaquim Maldonado Almenar, que també fou un dels impulsors de l'esdeveniment. Tarradell hi llegí el text de Jordi Rubió i Balaguer, que no hi pogué assistir, «Fuster, llengua i cultura».

Abans del retorn al Principat, Tarradell fou objecte d'una vetllada de reconeixement el 18 de desembre de 1970 a l'Hotel Reina Victòria de la ciutat de València. Santiago Ninet Casanovas, que hi assistí en representació de la Casa de Catalunya a València, escriví un editorial a la revista *Gorg* en què destacava que qui era conscient de la catalanitat dels valencians sabia comprendre el País en identificar-s'hi. Des d'aquesta òptica valorava la tasca de Tarradell com a principatí vingut a València, on «marcà un recte camí» en saber fugir del tòpic, del «patufetisme folklòric» amb el qual catalans del Principat que vivien al País n'interpretaven sovint la realitat. El sabadellenc Ninet remarcava la necessitat de partir de la realitat viscuda i no pas del «motlle» d'una concepció prèvia (Ninet, 1971, 6-7).

HISTORIOGRAFIA I QÜESTIÓ NACIONAL

LECTURA DE *NOSALTRES, ELS VALENCIANS*

La traducció historiogràfica del compromís cívic tarradellà a la Universitat de València es concretà en un treball de recerca i de síntesi al voltant dels factors històrics constituents —no pas mistificats, reduïts al tòpic del País Valencià com a poble. Aquest vessant fou considerat almenys en un doble sentit: què pensava Tarradell del guiatge intel·lectual i moral fusterià i quina va ser l'aportació «fusteriana» de Tarradell en l'àmbit de la prehistòria en aquell context de construcció nacional (de «fer país»).

La vinculació de Tarradell a la direcció col·legiada de la revista *Serra d'Or*, i fonamentalment amb Max Cahner —el qual, amb Ramon Bastardes, activà la subscripció de la publicació entre àmbits valencianistes—,⁷⁸ podria explicar la publicació del comentari de l'assaig fusterià per part de l'arqueòleg. També la justifica el fet que Tarradell podia dur a terme una valoració global de l'assaig des d'un context viscut, ans en conegué la intrahistòria des del començament: «No em va sorprendre. Sabia que Fuster s'hi jugava molt, en aquest llibre. Ja havíem parlat de la necessitat d'un llibre així, ja era un llibre madurat. El tenia dintre». «Va ser molt oportú perquè aquesta generació [joves valencianistes] ja estava en disposició d'assumir-lo... va ser un bon moment».

En destacà l'originalitat, que escapava de l'estricta enfocament literari i erudit. Tot remarcant el referent vicencià de *Notícia de Catalunya*, en subratllava l'orientació de projecció en el present: «plan-tejant sobretot els problemes d'ara i veient-los en funció del futur» (Tarradell, 1962, 33).

Una de les aportacions fonamentals de l'estudi fusterià era, segons el ressenyador, dissenyar la síntesi d'«un poble amb personalitat pròpia» partint de la manca historiogràfica i d'anàlisi sociològica

78. Les xifres de subscriptors de la revista al conjunt del País Valencià indicaven, per a l'etapa desembre 1960 - gener 1965, un augment estable: 56 fins al 30-XII-1960, 67 fins al 30-IX-1961, 82 fins al 1-IX-1962, 96 fins al 31-I-1963, 106 fins al 30-VI-1963, 123 fins al 15-V-1964 i a 144 fins al 31-I-1965. El País Valencià representava un 1,56 % respecte de la distribució de la revista als Països Catalans (elaboració pròpia a partir de les dades subministrades per Ramon Bastardes i Porcel, 1934-2002).

sobre la qüestió: al País Valencià «hi ha hagut, més que res, producció erudita i no una línia històrica amb intenció de valorar l'evolució del país».

Fuster, però, assolí de confeigir una «visió de conjunt» reflexiva, un exemple de «vocació de ser-vei» a la qual no estava obligat, atès que, segons Tarradell, es podia haver dedicat a elaborar estudis estètics o literaris. Hi batejava, doncs, una consciència civil. Tot plegat havia de ser-li reconegut. I, sobretot, ho havia de ser pels «valencians conscients, que no han claudicat en l'aiguabarreig d'idees desorientadores que circulen insidiosament» (Tarradell, 1962, 34).

En valorava l'organització de l'assaig i sintetitzava l'aportació de cada part, alguna de les quals —«Dues tradicions»— eren de «concentració remarcable». Algun tema concret, com la manca de vertebració territorial interna —entre València i Alacant—, era un aspecte que havia dut a la «malaurada i desfiguradora etiqueta de *Levante*» (Tarradell, 1962, 35).

L'orientació crítica de les observacions fusterianes feia, en definitiva, que l'assaig fos un referent per al Principat, és a dir, contra aquells que es deixaven portar pel «desinterès» envers els reptes del País Valencià. La interpretació fusteriana esdevenia, segons Tarradell, una pedra de toc: «la majoria de les xacres que Fuster denuncia en la societat valenciana també es troben a la Catalunya estricta o enllà del mar». Calia fer-ne una lectura no pas circumstancial, sinó amb el propòsit d'un «examen de consciència col·lectiu» (Tarradell, 1962, 35).

La ressenya, que feia una valoració de la concepció de Fuster com a model d'anàlisi històrica, no deixava de remarcar-ne la dimensió nacional. Allò important, venia a dir Tarradell, era el referent d'anàlisi i de visió de conjunt, que convertia l'estudi en gir interpretatiu. L'assaig de Fuster era una esca fonamental per a endegar noves recerques.

Història del País Valencià

En el cas de Tarradell, el repte historiogràfic del *Nosaltres* fou entomat en la participació —amb Sanchis Guarner— en l'elaboració del volum I de la *Història del País Valencià*,⁷⁹ la qual s'emmarcava en el procés de revisió de plantejaments historiogràfics en ús, la introducció de nous corrents d'història econòmica adscrits a l'Escola dels Annals i la recepció, en el cas de l'arqueologia, de la metodologia, adscrita al materialisme històric, de l'australià Gordon Childe.⁸⁰ Tot plegat en una conjuntura definida per les concepcions nacionals de Joan Fuster i per la dinàmica cultural-política dels enclavaments del «nou valencianisme» (Ruiz, 2001, 32-43; Archilés, 2005, 118-120).

79. Fuster mateix diu que la idea de la *Història* sorgí en un recés al Desert de les Palmes (Fuster, 1965, 79). El projecte sorgí en la trobada de reflexió i de debat —amb un total de dinou assistents valencianistes, principatins i mallorquins (Borja Moll i Bartomeu Barceló)— que s'hi organitzà entre el 29-X i el 31-X-1960, en què acudiren Sanchis Guarner, Joan Reglà i Miquel Tarradell. Fuster, en carta a Joaquim Maluquer (Sueca, 16-XI-1960), al·ludia a un Pacte del Desert de les Palmes entre l'assagista, l'historiador, l'arqueòleg i el filòleg (Fuster-Maluquer, 2004, 234-235). Efectivament, Tarradell, en carta a l'assagista (5-X-1960), confirmava que «tots [Sanchis i Reglà] estem d'acord que convé no deixar adormit el projecte de la *Història de València*». La dada esdevé versemblant perquè el professor explicava, en una lletra als pares, que la idea del llibre era real: «Aquell projecte de fer una extensa història de València (país) entre sis o set es consolida: sembla que ja tenim mecenes disposat a pagar als autors entre 150 i 200 mil ptes. Jo hauria de fer la primera part, una cosa semblant, però una mica més extensa, que la del [IX] Premi [Antoni] Rubió i Lluch» (atorgat per l'Institut d'Estudis Catalans a Miquel Tarradell en la convocatòria del 1959). El treball guardonat es titulava «Les arrels històriques del País Valencià» (lletra als pares, 28-I-1961). Els claudàtors són d'XFT.

80. No fou casual que, en aquell context, Tarradell prologués la traducció catalana del primer volum de l'historiador britànic Gordon Childe, *El naixement de la civilització* (1967, 5-7). En destacà la capacitat de síntesi i la formulació dels conceptes «revolució neolítica» i «revolució urbana», els quals innovaren l'orientació de l'estudi de formacions socials com la neolítica.

Ara bé, l'editorial responsable de la publicació de l'obra, Edicions 62, havia de demanar prèviament i obligatòria l'autorització del text a la censura franquista. Se'n sol·licità la revisió el 14-XII-1964 (a la Direcció General de Informació) amb una previsió de fer-ne una primera edició de mil cinc-cents exemplars. El volum obtingué el vistiplau de l'«Informe del lector» amb la recomanació de suprimir-hi el mot utòpic i la frase «en funció i al servei d'il·lusions polítiques actuals». Les parts ratllades, que pertocaven al redactat tarradellà, al·ludien al segon apartat, «El món ibèric Valencià» (1965, 63), del primer capítol, «Els precedents». L'adjectiu i la frase foren suprimits en la versió publicada.⁸¹ El dia 27 d'abril de 1965 se'n comunicà l'autorització de publicació a Edicions 62.

El dia 12-IV-1965, el representant d'Edicions 62 davant el director general d'Informació, Bernardo Crespo, demanà l'aprovació de les contracobertes del volum. Quinze dies més tard, el dia 27, el lector, F. Pardo, instà a suprimir de la propaganda de la primera edició dels quatre volums de *Catalunya dins l'Espanya moderna* de Pierre Vilar l'expressió de la síntesi del primer volum «consciència de nacionalitat». L'aprovació de la correcció fou comunicada a l'editorial el 4-V-1965. El cicle avaluador acabà quan l'editorial trameté els volums de presentació a la Direcció el 23-IV-1965. Se'n rebé la confirmació de recepció el 28-V-1965.

Com és sabut, Tarradell plantejava a la part que redactà «Prehistòria i antiguitat» la base històrica sobre la qual s'assentava geogràficament el País, però amb el benentès que el condicionament dels «orígens» no era determinant en la configuració del «poble» valencià del present. Amb aquesta concepció de delimitació i de ponderació, l'arqueòleg matisà i bandejà mitificacions «extrahistòriques» com l'empremta visigoda.

81.

INFORME

«¿Ataca al Dogma? No.

¿A la moral? No.

¿A la Iglesia o a sus ministros? No.

¿Al Régimen y a sus instituciones? No.

¿A la personas que colaboran o han colaborado con el Régimen? No.

Los pasajes censurables ¿califican el contenido total de la obra? _____

Informe y otras observaciones: (C)

La presente historia del país valenciano es una exposición de la evolución histórica cultural, económica y política de la región valenciana desde los tiempos prehistóricos hasta su reconquista por el rey Jaime I. Prescindiendo de algunas afirmaciones interpretativas de hechos históricos, discutible desde el punto de vista científico, pero ajenos a la finalidad esencial de este informe, si bien es procedente eliminar en la galerada 17 las palabras allí encuadradas a lápiz rojo por su significación política totalmente inconveniente.

Con estas tachaduras puede autorizarse.

[Paràgraf manuscrit:] El prólogo que pretende añadirse a la historia a que alude el informe anterior se refiere en general a la historiografía valenciana y a reavivar el interés por los estudios históricos valencianos. Va seguido de una bibliografía.

Puede autorizarse.

Madrid, 22 de febrero de 1965

El lector, F. Pardo

COMPROBADAS Y CONFORME

LAS TACHADURAS

25 DE FEBRERO DE 1965

EL JEFE DE LA SECCION Madrid, 5 de febrero de 1965

LECTORADO

El lector, F. Pardo»

La galerada de la pàgina 17 incloïa el fragment original amb les ratllades següents «Hipòtesis derivades en bona part de les modes germanitzants dels anys quaranta i del desig utòpic de mostrar una Península unificada des de les èpoques més remotes en funció i al servei d'il·lusions polítiques actuals».

Redactat final de l'edició publicada: «Hipòtesis derivades en bona part de les modes germanitzants dels anys quaranta i del desig de mostrar una Península unificada des de les èpoques més remotes.» (1965, 63).

AGA. Expedient de censura de la *Historia del País Valencià*, núm. 7418/64, caixa 15737.

No existia identitat entre la matriu prehistòrica i la base cultural, que sí que «explicava» la contemporaneïtat lingüística dels valencians, conseqüència de l'allau sarraïna i de la colonització cristiana.

Tot «començà» —deia Tarradell— a partir de l'època medieval, com, d'altra banda, s'esdevenia a Europa. Es tractava, al capdavant, de combatre la interpretació historicista derivada de la sobredeterminació geogràfica. Aquest aspecte matisava del tot la projecció ideològica del Cid al País Valencià: no hi havia cap continuïtat entre la protohistòria i l'alta edat mitjana.

L'orientació general de Tarradell no era exemple d'erudició, sinó de coneixement que volia valorar, però no pas «sobreevaluar», la prehistòria dels valencians. El seu plantejament coincidia perfectament amb l'esperit total del projecte, emfasitzat per l'historiador Ernest Martínez Ferrando des de la talaia que li donava la legitimitat científica i de testimoniatge: consciència de pertinença i lluita contra les «opinions gratuïtes», «sobretot a la capital», en la continuïtat de l'esperit introspectiu crític de Jaume Vicens (Martínez Ferrando, 1965, 12-13).

Fuster, en la ressenya del volum, en valorava, repassant la panoràmica historiogràfica contemporània, el caràcter d'«història completa», sobretot «de cara al lector no acadèmic». L'aspecte comportava el fet que hom hagués de plantejar, per primera vegada, l'«entidad misma de “pueblo”», car una història desarrelada «de los interrogantes básicos» «habría carecido de sentido» (Fuster, 1965, 79). Una opinió semblant l'aportava Ferran Soldevila quan en destacava l'esperit globalitzador i actualitzat, superador d'una visió historicista i erudita. En remarcava la superació de tòpics —lingüístics i de terminologia amb un alt grau de provincianització: la substitució de «València del Cid» per «València del rei en Jaume» (1965, 21-23).

L'objectiu historiogràfic renovador fou reconegut per alguns llicenciats que havien tingut Tarradell com a professor. Així, el primer Butlletí d'Orientació Bibliogràfica de la llibreria Concret, fundada l'abril de 1965 i dirigida per Alfons Cucó, Tomàs Llorens i Valerià Miralles, remarcava que era:

la primera gran història del País Valencià escrita al segle xx. És una síntesi feta pels millors especialistes i que ha estat possible gràcies a l'impuls i a la renovació de la investigació històrica del nostre país aquests darrers anys (1965, 4).

Fou a Concret Llibres que el 6-V-1965 tingué lloc un col·loqui de presentació del volum I amb la presència de tots dos autors: Tarradell i Sanchis Guarner. L'arqueòleg destacà que «tingué molt d'èxit», que «hi havia ambient de sortida de llibre important (sobretot, és clar, entre gent jove; els grans no ens estimen gaire)» (lletra als pares, 7-V-1965). L'obra comptà, d'altra banda, amb la recepció positiva de disciplines com la geografia: se'n valorava l'enfocament «geohistòric» (López, 1968, 734). Una ponderació específica del treball de Tarradell —en sintonia amb el sentit del treball empíric, qüestionador d'apriorismes— fou feta pel crític literari Rafael Ferreres (1965, 17), de la qual traduïm:

Tarradell fuig de tota hipòtesi per suggeridora i atractiva que sigui i sols edifica la història sobre base certa, tot basant-se en les troballes arqueològiques, en les peces obtingudes en les excavacions com a font principal.

Encertadament, el crític destacava que es tractava d'una història total, ja que abraçava factors materials, simbòlics, ètnics i culturals; és a dir, l'obra tractava «el desenvolupament del viure en tota l'activitat humana».

La difusió de l'estudi no es limitava, però, a l'àmbit d'especialització. La novetat del text, com a primera història global coetània del País Valencià, i la seva recepció per estudiants (valencianistes),

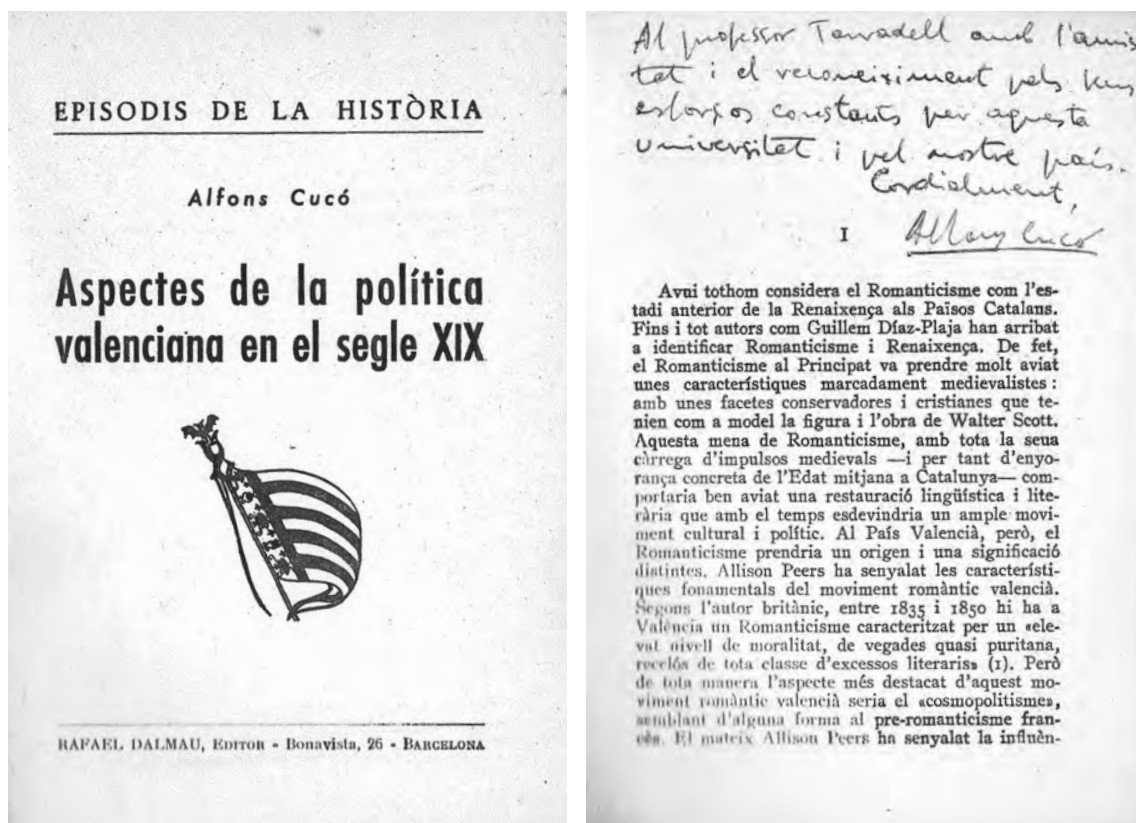

FIGURA 2. Mestratge tarradelliana: dedicatòria del jove historiador Alfons Cucó Giner (*Aspectes de la política valenciana en el segle XIX*) a Miquel Tarradell. Joan Fuster va presentar Cucó al director de la col·lecció «Episodis de la història», l'historiador Ferran Soldevila.

feu que Tarradell exposés el treball en cicles que tenien com a objecte el coneixement de la historicitat dels valencians com a poble. Així s'esdevingué en el «Cicle País Valencià», organitzat pel Grup de Cultura Valenciana del Departament d'Activitats Culturals de la Facultat de Dret. Calia conèixer el contingut de l'«obra universitària per a tots els valencians». Tarradell hi intervingué l'1-III-1966 amb «Fonaments històrics del País Valencià».⁸² Del cicle, calia valorar-ne la concepció estratègica: un «cavall de batalla», «en la guerra que hom lliura —ara i aquí— contra la normalitat establerta». Hom remarcava que «la Universitat visca la problemàtica del país on desenrotlla la seua funció, i la Universitat valenciana ha començat a fer-ho». La convocatòria fou vista com un «èxit» i una «victòria més» que es produïa per guanyar la ciutat de València i «cada indret del País» (Pérez, [1966]).

Un enfocament semblant tingué la dissertació de l'arqueòleg al «I Cicle de Conferències de Cultura Valenciana», seminari organitzat pel Club d'Estudiants - Grup Castellonenc d'Estudis (GCE) i

82. La resta de ponents foren: Manuel Sanchis Guarnier, «Consolidació i difusió medieval d'una llengua i una cultura», 2-III-1966; Joan Reglà, «Línies generals des de la Conquesta fins al Decret de Nova Planta», 3-III-1966, i Emili Giralt, «El País Valencià des del segle XVIII fins a la crisi del segle XX», 4-III-1966. Vegeu: *Facultat de Dret de la Universitat de València. Activitats culturals del Districte*, 1 f.

celebrat al Saló d'Actes de l'Institut Francesc Ribalta de la ciutat. Tarradell hi intervingué amb el tema «Arrels històriques del poble valencià» (2-III-1966). A més de tractar sobre la prefiguració del País i d'emmarcar la dissertació en l'espai mediterrani, amb el referent dels estudis de l'historiador Ferran Braudel, explicità críticament l'ús que el nazisme (en cità l'ideòleg, Alfred Rosemberg) feu de la «supervalorització» de la prehistòria. I remarcà que en el «cas valencià» existia un «cert problema» pel que feia a la valoració del pes del passat. Subratllà, com a cloenda, la dissincronia ètnica del País en explicitar dos factors de canvi estructural: la repoblació catalana i l'expulsió dels moriscos, fets que fonamentaven l'inseriment de la història dels valencians en «el conjunto catalán».⁸³

L'obra s'anava difonent per espais culturals i de joventut universitària, com exemplificava el Butlletí de la Comissió de Cultura Valenciana del Districte. En suggeria la lectura al costat d'altres referents sobre el País Valencià (*i. e.*, *Nosaltres els valencians*, *València en les novel·les de Blasco (proletariat i burgesia)*, *Alacant a part*) (1967, 4).

Una darrera conferència de Tarradell que tingué com a motiu la *Història* fou la que pronuncià al Centre Cullerenc de Cultura el 7-XI-1968 com a activitat d'inauguració del curs de l'entitat: «Els precedents històrics de la personalitat del País Valencià».⁸⁴

Comptat i debatut, l'aportació de Tarradell a la Història fou percebuda, per deixebles de Joan Reglà i alumnes de les classes de l'arqueòleg, com una «mise au jour» (Ardit, 1968, 69). Era una actualització, però, que calia no desvincular de l'establiment dels fonaments de la consciència nacional com a consciència històrica o la traducció historiogràfica del compromís cívic tarradellà.

L'ORIENTACIÓ IMPLÍCITA (COM A CLOENDA)

Al professor Tarradell amb l'amistat i el coneixement pels seus esforços constants per aquesta universitat i pel nostre país. Cordialment (Dedicatòria d'Alfons Cucó a Miquel Tarradell a *Aspectes de la política en el segle XIX*, 1965) (FDMT)

Passat gairebé un any d'ençà de la seva arribada a València, Tarradell expressava epistolàrment als seus familiars (lletra 10-I-1957): «Aquest valencià és un país tranquil i ni passa res ni ningú no es

83. Els ponents del cicle foren responsabilitat del militant democristià Vicent Miquel i Diego. L'acte —i la iniciativa en conjunt— comptà, segons el seu organitzador Sánchez Pantoja, amb una «bona incidència». Tarradell fou presentat per Albert Sánchez (GCE), que feu la ressenya periodística de la dissertació al diari *Mediterráneo* (1966, 3). La crida a l'assistència al cicle per qui fou cofundador del Grup Castellonenc, Frederic Rivas, reflectia l'existència d'un marc nacionalitzador. La iniciativa significava la «mostra més autèntica de desvetllament al nostre país». I remarcava que no eren «minories» les que duïen a terme una consciència folklòrica, sinó que era la «nostra intel·lectualitat» la que «eixamplava» el «nostre horitzó». I cloïa que «la inòpia senil, la dels "antics tambors", quedava al darrere, i que «el nostre camí només pot ésser un: «prendre consciència com a poble i, treballant d'acord amb la naturalesa de les coses, representar el nostre paper en el concert dels altres pobles peninsulars. Només fent-ho així podrem existir, car és aquesta l'única forma viable d'ésser» (Rivas, 1966, s/p).

La resta de dissertacions del cicle foren: Robert Moròder, «La realitat valenciana. Problema del País», 1-III-1966; Manuel Sanchis Guarnier «La naixença i l'esplendor del món cultural valencià», 3-III-1966; Joan Reglà, «El País Valencià i la confederació espanyola», 4-III-1966; Emili Giralt, «El País Valencià a l'edat contemporània», 5-III-1966; Josep-Tomàs Raga, «Estructura de la base econòmica del País Valencià (noves tècniques d'anàlisi)», 7-III-1966; Lluís Aracil, «La cultura valenciana i la societat», 8-III-1966; Miquel Dolç, «Problemes de la poesia davant la nostra cultura», 9-III-1966; Martí Domínguez, «Problemes de l'agricultura valenciana i solucions europees», 10-III-1966. Segons Albert Sánchez Pantoja, Vicent Miquel i Diego també aconseguí que hi intervingués Joan Fuster, el qual finalment no pogué intervenir-hi (correus electrònics d'Albert Sánchez Pantoja, 21 i 27-I-2020). El llistat de ponents i les conferències són a l'*Cicle de conferències de cultura valenciana. Organitzat pel Club d'Estudiants - Grup Castellonenc d'Estudis*.

84. Conferència de Tarradell, AMC/8.2.4/C-1 (AMC), Centre Cullerenc de Cultura, caixa 1. Agraïxo a l'arxivera de l'Arxiu Municipal de Cullera, Rosa Moreno, la tramesa del document.

preocupa de res, però ara quan parlem del cas de Barcelona ho fan amb enveja i admiració». I conclouia: «Nosaltres no som capaços de fer res». La sensació d'haver anat a una «provincia cualquiera» (Servià, 1975, 156) era, doncs, insistent.

La visió reflectia un estat general d'actitud que, fàcilment, podia ser elevada a tòpic, i més si el referent de capitalitat barcelonina esdevenia una contraposició comparativa per a reflectir un cert autoodi. Tarradell, però, era clar: tampoc des del Principat existia una convicció de coneixement real de la situació. Com procedí, doncs, el professor en la cerca d'una via de normalització nacional?

En primer lloc, el professor palesà la unitat entre treball intel·lectual i treball cívic, atès que era una manera de contrarestar el topicisme provincià antivalencià i antivalencianitzador. Aquest nus gordià entre teoria i pràctica fou configurat d'ençà de la primera meitat dels anys quaranta a través de les relacions de Tarradell amb l'exili interior a través d'Antoni Ribera, que li facilitava les revistes *Antologia* i *Occident*, i, sobretot, de Romeu i Figueres, Frederic-Pau Verrié i Joan Triadú pel que feia a l'edició de la revista *Ariel*. Tarradell no «contemplava» els fets, sinó que volia comprendre'ls i prendre-hi part.

En segon lloc, amb aquesta concepció assumida, la trajectòria valenciana de l'arqueòleg esdevingué una metàfora de l'evolució del fet nacional en temps «iniciàtics», de saó —bastiment d'espais de llibertat— vers la seva progressiva politització. En aquest sentit, Tarradell fou referent de la desclosa d'identificació nacional en àmbits que anaren expandint territorialment una consciència de país: «Aquells anys primers de la seua estada a València, començaven activitats que anaven ja més enllà dels cautelosos projectes culturals de la immediata postguerra» (Ventura, 1995; Soriano, 1974, 20). És així que la valoració de la tasca de Tarradell en el clos universitari afavorí un clima de «renovació democràtica, cívica i nacional» (Mira, 1995, 14), tres joncs polítics definidors d'un feix polititzador. Tarradell amb Miquel Dolç, Joan Reglà i Emili Giralt feren conèixer, a aquells estudiants que anaven descobrint el País Valencià, «les arrels comunes amb les altres terres de llengua catalana» (Cahner, 1985, 9). La relació entre un grup generacional d'estudiants preexistents, el referent dels quatre acadèmics esmentats i el referent intel·lectual i cívic de Joan Fuster consolidaren, segons Tarradell (1989 i 1993), un «miracle» valencià. L'arqueòleg destacava (1993) que el nucli generacional d'estudiants valencianistes dels primers anys seixanta:

va descobrir al mateix temps les mateixes coses. Va descobrir el país. Va ser una mena de miracle. No era previsible. [...] [El grup] no formava part de la nova burgesia, no formava part de famílies riques industrials, i el procés d'industrialització era a les beceroles; no anava tan lligat a una transformació de l'economia. Volia saber què era el país; es va plantejar problemes i parlar valencià sempre. Primer hi havia una voluntat de conèixer.

El mestratge tarradellià, doncs, anà en sentit confluent a l'ambient de conscienciació cultural i nacional. No hi havia una causa determinant, sinó un conjunt de factors que es veieren catalitzats simultàniament pel magisteri de Tarradell i la resta dels professors del Principat i illencs. Aquests factors eren la procedència comarcal d'estudiants, el procés de cohesió interna, la voluntat de conèixer, de descoberta, l'ús de la llengua, iniciatives culturals i de projecció territorial (primers aplecs i rutes universitàries), l'associacionisme sindical valencianista opositor al SEU, la funció referencial, però no pas determinant, d'intel·lectuals no tradicionals com Joan Fuster, la generació de protoassociacions polítiques socialcristianes i valencianistes i l'embrió del primer socialisme valencianista.

El vessant civil i intel·lectual de Tarradell s'emmarcava en una conjuntura de renovació metodològica acadèmica en l'àmbit de les ciències socials. Tarradell intervingué en aquell «ambient» —en

part comparable, sense que professors i estudiants «se n'adonessin», amb les «expectatives» universitàries definides als anys trenta (Pérez i Moragón, 2000, 184)— afavoridor d'una «entrada a la modernitat» (Llobregat, 1988, 29). La tasca de Tarradell, Dolç, Reglà —succeïda per Giralt— constitueix una precondició inexcusable per a comprendre l'impuls en la recerca historiogràfica entre finals dels anys seixanta i començaments dels anys setanta (Berenguer, 1988, 14).

En el cas de l'arqueologia, això comportava sistematitzar el mètode de recerca i l'anàlisi que se'n derivava. En el cas de la dimensió teòrica, comportava fixar, per exemple, la crítica —fita fonamental— al difusionisme africanista del Magrib a la península Ibèrica, situar en el marc mediterrani la prehistòria valenciana, establir la hipòtesi d'un espai comú al sud peninsular i nord-africà sensible a la colonització fenícia, i analitzar el procés de romanització de la ciutat de València (Aranegui, 2008, 1995, 126-128 i 1995, 2-3) (Martín, 1995, 18). Comportava plantejar nous enfocaments i cercar vincles institucionals externs a la Universitat, com foren les relacions entre el SIP i el laboratori d'arqueologia universitari, les quals esdevenien una altra manera de contribuir a l'establiment d'un relat del passat i de les necessitats de coneixement crític d'aquell present. Com manifestà Raimon el dia de l'enterrament de l'arqueòleg, Tarradell era «un home moderníssim», «molt més contemporani», perquè relacionava les qüestions prehistòriques «amb la vida actual» (Raimon, 1995, 29).

En tercer lloc, l'arqueòleg esdevingué «pont» entre sectors activistes i intel·lectuals valencians i principatins (Manent, 1988, 189). Establí aquesta relació en el viatge iniciàtic de l'historiador Ferran Soldevila a la ciutat de València i, també, a viles de la Ribera —on conegué Joan Fuster—, la Costera, la Plana i el Baix Maestrat, entre el 27-VIII-1956 i el 27-I-1957 (Pujol, 2000, 307-380), i en el desplaçament que hi feu el poeta Carles Riba l'abril de 1957, en el qual Tarradell exercí de «guia» (Maresma, 1987, 40).⁸⁵ Hi exercí de «baula» quan fou incitador del mític viatge al Principat de tretze estudiants valencianistes entre el 17 i el 24-IV-1960 (Sanz, Nadal, 1996, 80-90). En efecte, en una reunió prèvia a l'expedició mantinguda el Nadal de 1959, l'arqueòleg comentà a Max Cahner i a Ramon Bastardes —els dos caps de redacció (entre el 1960 i el 1964) de la nova etapa de la revista *Serra d'Or*— el nou context originat pels estudiants, amb els quals haurien de contactar (Cahner, 1984, 41).⁸⁶ Feu la funció de vehiculador i d'incitador, com hem vist, en el cas remarcable de Jaume Vicens i Vives.

Aquesta dimensió de connector continuà, com recordava l'historiador Emili Giralt, a les envistes del I Congrés d'Història del País Valencià (14-18-IV-1971). Tarradell actuà de vincle entre universitaris del Principat i els organitzadors del Congrés perquè hi col·laboressin amb comunicacions (Giralt, 1996, 25). De fet, Tarradell fou vocal de la comissió organitzadora.

Finalment, la trajectòria tarradelliana al País Valencià indica —com afirmava l'arqueòleg a la periodista Montserrat Roig en ocasió d'haver-li estat concedit el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1977)— que la seva praxi extraacadèmica volia contribuir al coneixement del país real, però no pas des del teoricisme, sinó des de la relació directa amb els protagonistes que bastien uns ressorts —mig culturals mig polítics— no tan sols adscrits a la ciutat de València, sinó articulats gradualment —en forma de cercles concèntrics— a la resta del País.

85. El viatge de Riba a València el preveia per al dia 7 d'abril de 1957. Vegeu la lletra de Riba a Joan Fuster (Barcelona, 27-III-1957) (Guardiola, 1993, 349).

86. Els aspectes preparatius del desplaçament foren tractats en una altra trobada, documentada a València el 14 i 15-II-1960, també amb ambdós organitzadors i l'activista i bibliotecària, adscrita a l'Institut d'Estudis Catalans, Montserrat Martí Bas. Tarradell comentava epistolàriament als seus pares que «demà [14] tindrem feina. Ve la Montserrat Martí i els dos directors de la *Revista Germinabit*, i jo els he de fer de guia» (València, 13-II-1960). De fet, Tarradell mateix difonia *Serra d'Or* —a tall personal, informal— entre els alumnes.

L'orientació implícita de Miquel Tarradell era, precisament, impulsar un canvi de mentalitat, d'orientació, en la concepció nacional valenciana. Ho assolí pel que feia a la crítica dels tòpics establerts en la seva disciplina, conscient que alguns d'aquests llocs comuns suposaven una interferència ideològica —un emmascarament— en la interpretació de les bases històriques de la societat valenciana. La seva funció, doncs, fou molt semblant a l'assagisme (introspectiu) fusterià: exercir de «desinfectant». Tarradell explicitava, des de l'àmbit acadèmic, la unitat de pensament i acció. Hi havia un tarannà, una certa manera de fer les coses.

DOCUMENTS CONSULTATS

- Epistolari Miquel Tarradell - Jordi Rubió i Balaguer. Biblioteca-Arxiu Rubió.
 Epístoles personals de Miquel Tarradell: carpeta I (anys 1956-1959), carpeta II (anys 1960-1962), carpeta III (anys 1963-1966) i carpeta IV (anys 1967-1969). Fons Documental Miquel Tarradell.
 Epistolari Miquel Tarradell - Joan Fuster. Fons digitalitzat. Biblioteca de Catalunya.
 Miquel Tarradell - Lluís Pericot: lletres del 2-VIII-1959 i del 26-III-1965. Carpeta «Correspondència (1943-1973)». Fons Pericot. Biblioteca de Catalunya.
 Epistolari Evangelista Vilanova - Rafel Muñoz Palacions - Miquel Tarradell. Fons personal d'Evangelista Vilanova. Monestir de Montserrat. Consultat el 20-VII-1989.
 Llibre d'Actes de la Junta de Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València. Any 1959. Arxiu Històric de la Universitat de València.
 Archivo General de la Administración Civil del Estado (Alcalá de Henares, Espanya).

ENTREVISTES A MIQUEL TARRADELL

Barcelona, 3-VII-1989 i 2-VII-1993.

BIBLIOGRAFIA I PUBLICACIONS

- A Dom Aureli M. Escarré, Abat de Montserrat* (1965). Carta col·lectiva, 4 f.
 ÀLVAREZ, Vicent (1994). «L'Aula Ausiàs March i altres històries». *El Periòdic de l'Horta*, època II, XII, 7.
 ARANEGUI, Carmen (1995). «La huella inolvidable del profesor. Postdata», *Levante - El Mercantil Valenciano*, 87, 3, II.
 ARANEGUI, Carmen (2008). «Tarradell y la historiografía de la arqueología del norte de Marruecos» A: BELTRAN FORTES, José; HABIBI, Mohammed (editors). *Historia de la arqueología en el Norte de Marruecos durante el período del protectorado y sus referentes en España*. Sevilla: Universidad Internacional de Andalucía, p. 121-133.
 ARCHILÉS I CARDONA, Ferran (2005). «Escriure la història contemporània. Creixement, fragmentació i qüestió nacional» A: *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 50, p. 95-126.
 ARDIT, Manuel (1968). «Panorama de la historiografía valenciana actual». *Serra d'Or*, 105, 15-VIII.
 AUDITOR (pseud.) (1960). «Conferencias y conferenciantes. "Orígenes de la ciudad de Valencia"». *Las Provincias*, 7-IV.
 BALCELLS, Albert (2011). *Els estudis universitaris catalans (1903-1985). Per una universitat catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- BALDÓ, Marc (1997). «La Facultat de Filosofia i Lletres de València, 1857-1977. Esbós històric». *Saitabi*. Universitat de València.
- BERENQUER, Ernest (1988). «Pròleg general a l'obra». A: SANCHIS GUARNER, Manuel; TARRADELL, Miquel. *Història del País Valencià, I*. Barcelona: Edicions 62.
- Boletín informativo de los acontecimientos desarrollados en la universidad española durante el curso 1964-1965* (1965). València: Comisión Informativa de la I Asamblea Libre de Estudiantes de Valencia, 6 f.
- Butlletí. Comissió de Cultura Valenciana del Districte. Departament d'Activitats Culturals* (1967), 1, 12-XII, 4 f.
- Butlletí d'orientació bibliogràfica* (1968). València: Concret Llibres.
- CAHNER, Max (1985). «Un document històric». *El Temps*, 31, 21-27-I.
- CODONYER, Francesc (1961). «Homenatge de la Universitat de València a Vicens i Vives». *Serra d'Or*, 2, febrer.
- CORTÉS, Santi (2002). *Manuel Sanchis Guarner (1911-1981). Una vida per al diàleg*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COSTA ALTUR, José (1961). «Cullera» A: *Valencia Cultural*, XX, XII.
- CUCÓ, Alfons; CORTÉS, Santi (editors) (1997). *Llengua i política, cultura i nació. Un epistolari valencià durant el franquisme*. València: Eliseu Climent Editor.
- DOMÍNGUEZ, Martín (1959). «Entre la Catedral y el Paraninfo: un acueducto». *Hoja del Lunes de Valencia*, 9-III.
- FABRE, Jaume; RIBAS, Antoni (1976). «Eliseu Climent, la política de realitats». *Avui*, 14-X.
- FERRÉ TRILL, Xavier (1993). *València en l'espai català (1943-1968) (Un cas de construcció de comunitat nacional)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Departament de Sociologia i Metodologia de les Ciències Socials, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales.
- FERRERES, Rafael (1965). «Història del País Valencià» I, «Valencia. Suplemento dedicado a sus hombres, a su historia y a su tierra» II. *Levante*, 6 i 13-VI.
- FUSTER, Joan (1960). «Panorama literari valencià». A: *Cap d'any 1960*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- FUSTER, Joan (1961). «Postal de Valencia. Una calle para un arqueólogo». *Destino*, 4-III.
- FUSTER, Joan (1964, [1988]). *Raimon*. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- FUSTER, Joan (1965). «Una historia necesaria». *Destino*, 15-V.
- FUSTER, Joan (1984). «Nuestro Joan Reglà». *La Vanguardia*, 3-I.
- FUSTER, Joan (2004). *Correspondència. Joaquim Maluquer, VII (I)*. València: Tres i Quatre - Universitat de València.
- FUSTER, Joan (2005). *Correspondència. Joaquim Maluquer, VIII (II)*. València: Tres i Quatre - Universitat de València.
- GIRALT I RAVENTÓS, Emili (1995 [1996]). [s/t] A: *Miquel Tarradell i Mateu (1920-1995)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GIRALT I RAVENTÓS, Emili (2000). «1965-1971» A: *Cinc segles i un dia*. València: Universitat de València, p. 189-196.
- GUARDIOLA, Carles-Jordi (ed.) (1993). *Cartes de Carles Riba, III: 1953-1959*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LLOBREGAT, Enric A. (1988). «Miquel Tarradell: nacionalista, arqueòleg i historiador». *Revista de Catalunya*, 22, setembre, p. 25-36.
- LLORENS, Juan [VENTURA, Vicent] (1959). «Crónica de ciudad». *Jornada*, 3-III.

- LÓPEZ GÓMEZ, Antonio (1968). «Bibliografía». *Estudios geográficos*, 112-113, agost-novembre, 1968.
- MANENT, Albert (1988). *Solc de les hores. Retrats d'escriptors i de polítics*. Barcelona: Destino.
- MARESMA, Assumpció (1987). «No badar davant el canvi d'època». Entrevista a Miquel Tarradell. *Cultura* Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, núm. 3, p. 37-40.
- MARTÍN, Gabriela (1995). «Miquel Tarradell en València». *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología*. València: Universitat de València, p. 13-20.
- MARTÍN BERBOIS, Josep Lluís (2017). *La Societat Catalana d'Estudis Històrics: setanta anys de compromís amb la història*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARTINEZ FERRANDO, Jesús-Ernest (1965). «Pròleg» A: *Història del País Valencià, I*. Barcelona: Edicions 62, p. 7-13.
- [MIRA, Joan-Francesc] (1962). «València». *Serra d'Or*, 3, «Informació cultural».
- MIRA, Joan-Francesc (1995). «A Miquel Tarradell des de València». *Serra d'Or*, 424, abril 1995.
- NINET, Santiago (1971). «Editorial. Un professor torna a casa». *Gorg. Revista bibliogràfica*, 15, gener, p. 6-7.
- PADRÓ, Josep; PREVOSTI, Marta; ROCA, Mercè; SANMARTÍ, Joan (1993). *Homenatge a Miquel Tarradell*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. III-VIII.
- PÉREZ [MORAGÓN] ([1966]). «Vida Cultural. Ir. Cicle de conferències sobre "Història del País Valencià"». *Al Vent. Portaveu del Grup Castellonenc d'Estudis*, [III], 14-15, s/m, s/p.
- PÉREZ I MORAGÓN, Francesc (2000). «Entre dues dictadures». A: *Cinc segles i un dia*. València: Universitat de València, p. 177-184.
- PREVOSTI, Marta (2011). «Miquel Tarradell, arrelat i transgressor». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXII, p. 349-385.
- PUJOL, Enric (ed.) (2000). *Ferran Soldevila. Dietaris de l'exili i el retorn*. València: Eliseu Climent Editor.
- RAIMON [PELEGERO, Ramon] (1995). «Miquel Tarradell, arqueòleg e historiador fallecido el lunes, fue enterrado en Montjuïc». *La Vanguardia*, 4-I.
- RIVAS, Frederic (1966). «I Cicle de conferències de cultura valenciana». *Al Vent. Portaveu del Grup Castellonenc d'Estudis*, III, 11, gener-febrer.
- RODRÍGUEZ TEJADA, Sergio (2009). *Zonas de libertad. Dictadura franquista y movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia, II (1965-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- ROIG, Montserrat (1977). «Miquel Tarradell. Els fonaments de la realitat». *Serra d'Or*, 215, 15-VIII, p. 13-19.
- RUIZ TORRES, Pedro (2001). «Nacionalismo y ciencia histórica en la representación del pasado valenciano». A: PRESTON, Paul; SAZ, Ismael (ed.). *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*. València: Universitat de València, p. 19-48.
- S/A (1960). «Informació cultural. València». *Serra d'Or*, 5, maig.
- S/A (1960). «Informació cultural. Llíria». *Serra d'Or*, 11, novembre.
- [SÁNCHEZ PANTOJA, Albert] (1966). «D. Miguel Tarradell Mateu disertó ayer en el I Cicle de Conferències de Cultura Valenciana». *Mediterráneo*, 3-III-1966, p. 3.
- SANCHIS, Rosa (2015, [2017]). «La correspondència del cronista de Cullera Francesc Giner Perepérez (1924-2014)». *XII Jornades d'Estudis de Cullera*. Cullera: Ajuntament de Cullera, p. 71-95.
- SANZ, Benito; NADAL, Miquel (1996). *Tradició i modernitat en el valencianisme*. València: Eliseu Climent Editor.
- SERRA I PUIG, Eva (2013). *Josep de C. Serra i Ràfols. Semblança biogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- SERVIA, Miquel (1975). «Miquel Tarradell». A: *Catalunya 3 generacions*. Barcelona: Martínez Roca, p. 153-160.
- SILVESTRE DIAGO, Raúl (2020). *Reflexions sobre el Club d'Estudiants, el Centre Cullerenc de Cultura i Leonard Silvestre*. Sueca: text inèdit, 5-VII.
- SOLDEVILA, Ferran (1965). «Una història del País Valencià». *Serra d'Or*, 10, X.
- SORIANO BESSÓ, Josep Maria (1970 [1974]). «Miquel Tarradell, catedràtic d'Arqueologia». A: *País Valencià pels camins del retrobament*. Barcelona: Pòrtic, p. 19-23.
- TARRADELL, Miquel (1959a). «Ausiàs March: la cumbre. Valencia. Suplemento dedicado a sus hombres, a su historia y a su tierra». *Levante*, 208, 27-II-1959, p. 8.
- TARRADELL, Miquel (1959b). *Elogi d'Ausiàs March*. València: conferència inèdita, 8 f. mecanografiats.
- TARRADELL, Miquel (1959c). «Els secrets del gran desert». *El Pont*, 15, p. 31-36.
- TARRADELL, Miquel (1960). «Quin és el pes de l'Àfrica en el nostre passat més remot?». *Serra d'Or*, 8, agost.
- TARRADELL, Miquel (1961a). «Editorial. El descobriment d'Europa». *Diàleg*, 2, març.
- TARRADELL, Miquel (1961b). «Els estudis arqueològics». A: *Un segle de vida catalana*. Barcelona: Alcides, núm. II, p. 1453-1458.
- TARRADELL, Miquel (1961c [1962]). «La fundación de Valencia». A: *Dos mil cien años de Valencia*. València: Publicaciones de l'Ateneo Mercantil de Valencia.
- TARRADELL, Miquel (1961d [1963]). «Prólogo». A: *El País Valenciano del Neolítico a la iberización. Ensayo de síntesis*. València: Anales de la Universidad de Valencia, XXXVI.
- TARRADELL, Miquel (1962). *La fundació de la ciutat de València*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- TARRADELL, Miquel; SANCHIS GUARNER, Manuel (1965). *Història del País Valencià, I*. Barcelona: Edicions 62.
- TARRADELL, Miquel (1966). «Opinions d'un professor: Miquel Tarradell». *Serra d'Or*, 10, octubre.
- TARRADELL, Miquel (1967). «Pròleg a l'edició catalana». A: CHILDE, Gordon. *El naixement de la civilització*. Barcelona: Edicions 62.
- TARRADELL, Miquel (1968). «Una universitat valenciana?». *Qüestions de Vida Cristiana*, 43.
- TARRADELL, Miquel (1969). «Presentación». *Papeles del laboratorio de arqueología de Valencia. Miscelánea Pericot*. València: Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de València, 6.
- VENTURA, Jordi (1962). «Les lletres». *Serra d'Or*, 10, octubre.
- VENTURA, Vicent (1995). «Tarradell, ja en el record. Postdata». *Levante - El Mercantil Valenciano*, 87, 3-II.